

Famílies pageses, elits rurals i remença a Catalunya. El cas de Mollet del Vallès

*Peasant families, rural elites and remença in Catalonia.
The case of Mollet del Vallès*

Jaume Vilaginés Segura¹

Resum

A partir de l'acta de la reunió dels pagesos remences de Mollet, Gallecs i Parets de l'any 1448 es pot fer una anàlisi del paper de les famílies pageses remences de Mollet en la vida de la localitat abans i després de la trobada. Els pagesos més preeminents de Mollet estaven sotmesos al domini senyorial del bisbe de Mollet des de segles abans, com queda constatat en capbreus dels segles XII i XIII. Les famílies remences que trobem en la reunió de 1448 van formar part del grup de nissagues locals que van controlar el poder a Mollet, van assumir un protagonisme destacat en la formació de l'entitat municipal i van dirigir les institucions locals més enllà de la Sentència Arbitral de Guadalupe.

Paraules clau: remences, servitud, famílies pageses, universitat de parròquies, règim senyorial.

Abstract

From records of a meeting of the *remença* peasants of Mollet, Gallecs, and Parets in 1448, an analysis can be made of the role of the *remença* peasant families of Mollet del Vallès (Barcelona) in the life of the town before and after this meeting. The most preeminent peasants of Mollet had been subject to the lordly rule of the bishop of Mollet since centuries before, as may be seen in the *capbreus* documents of the 12th and 13th centuries. The *remença* families that participated in the meeting of 1448 belonged to the group of local lineages that controlled power in Mollet, playing a prominent role in the formation of the municipality and managing local institutions beyond the *Sentència Arbitral de Guadalupe*.

Keywords: *remença* peasants, serfdom, peasant families, municipality of parishes, manorial system.

1. ORCID: 0000-0001-9759-1529. Professor. Centre d'Estudis Molletans. Adreça electrònica: jvilagin@xtec.cat.
Rebut: XI/2020. Avaluació: XI/2020. Versió definitiva: XII/2020.

A la plaça del poble

El diumenge 24 de novembre de 1448 un grup de pagesos es congregava a la plaça del poble de Mollet (Vallès Oriental).² Hi havien acudit responent al so de les campanes.³ Allà els esperaven un notari reial, dos testimonis i el batlle local.⁴ Els havien cridat perquè a tots els pobles s'havien d'aplegar els pagesos de remença amb la finalitat d'elaborar un cens i triar els síndics que havien de recaptar les talles per afrontar la solució al conflicte remença.

El conflicte social en el camp català havia arribat a una situació crítica.⁵ La confrontació s'havia iniciat en el segle anterior i s'havia agreujat amb la crisi demogràfica de la pesta negra.⁶ Les afectacions que aquesta va comportar en l'economia i la vida en general dels diferents sectors socials van provocar enfrontaments que sovint es manifestaven en forma d'assalts i revoltes dels pagesos més empobrits, especialment a partir de la dècada de 1380.⁷ La disminució de la població pagesa dependent com a conseqüència de la crisi demogràfica va provocar una disminució de les rendes senyoriales. Els senyors directes poc poderosos, afectats per la disminució dels ingressos, van alliberar de càrregues servils els seus pagesos a canvi de compensacions econòmiques.⁸ Així va passar al Vallès (Aventín 1996). Els senyors amb possessions més extenses van optar per mantenir els seus tinents en un règim de dependència igual o fins i tot superior. D'aquesta manera es van comportar grans institucions eclesiàstiques, com ara el bisbat de Girona (Fernández Trabal 2002: 589-590; Riera 1992: 178-192). El senyors es fonamentaven en les reglamentacions legals obtingudes de la monarquia en reunions de Corts. Emparat amb les lleis, l'estament nobiliari havia aconseguit un grau de poder molt elevat sobre la població pagesa, que arribava al nivell de la pràctica arbitrària (amb l'aplicació del *ius maltractandi*) (Fernández Trabal 2002:

2. Mollet del Vallès és actualment una població de cinquanta mil habitants, situada a la comarca del Vallès Oriental (Catalunya, Espanya). En el segle xv era una localitat d'unes dues-centes persones. Vegeu la ubicació geogràfica de la localitat en el mapa 1.

3. Les campanes eren un element essencial de la vida de les poblacions en el segle xv. Marcaven el ritme de la vida local amb els seus sons; també alertaven, quan convenia. La crida a sometent era ben coneguda: vegeu Monjas (2005: 335-337) i Baucells (1999).

4. *Llibre del Sindicat Remença, 1448*, Arxiu Municipal de Girona, Ajuntament de Girona, Llibres manuscrits, Reg. General. núm. 24510, f. 192r-v: «[...] convocati et congregati homines infrascripti parrochiarum subscriptarum in platea parrochie Sancti Vincentii de Molleto, Principatus Cathalonie et diocesis Barchinone predictae, per repicamentum cimbalarum ecclesie dicte parrochie Sancti Vincentii de Molleto».

5. «Quan el mes de juliol de 1448 el rei Alfons el Magnànim legalitzà els sindicats integrats pels homes propis, sòlids i de remença del Principat de Catalunya, el procés d'emancipació de la condició servil protagonitzada per un sector molt important dels camperols catalans va assolir segurament un punt de no-retorn» (Fernández Trabal 2002: 587).

6. El conflicte en el camp català s'ha comparat amb les grans lluites socials que es donaren a Europa a la baixa edat mitjana: vegeu Freedman (1994) i Freedman (1999: 257-288). Va ser l'únic que va acabar amb l'alliberament de la servitud (Freedman 2013: 147). El conflicte va durar molt de temps i va tenir un impacte important en el país, fins al punt que s'ha anomenat «la guerra dels cent anys del camp català»: Pierre Vilar, citat per Freedman (1994: 50). Sobre l'impacte de la pesta negra, vegeu Salrach (1989).

7. Un repàs exhaustiu de l'evolució del conflicte es troba a Fernández Trabal (2002).

8. La crisi va afectar en general la petita noblesa de la Marina de la Selva, que va perdre el poder territorial en benefici dels grans senyors del vescomtat de Cabrera (Martínez 2009).

589-590; Freedman 1988: 107-129).⁹ La monarquia va optar per discutir la legalitat dels mals usos i la remença. Ho van fer tant monarques de la casa de Barcelona, el rei Joan I i la reina Maria de Luna, esposa de Martí l'Humà, com els reis de la casa Trastàmara (Fernández Trabal 2002: 599-613; Riera 1992: 178-192). Els monarques van tenir la col·laboració de juristes que van constatar que els mals usos i altres privilegis senyorials anaven contra la llei natural (Freedman 1988b). La idea de l'alliberament de les imposicions injustes i de la llibertat com a valor, encara que segurament amb un significat diferent de l'actual, començà a difondre's en el segle XIV.¹⁰

Els pagesos benestants van aprofitar el despoblament del camp, provocat per la crisi demogràfica, per ocupar masos abandonats (rònecs), la qual cosa els va permetre millorar la seva condició econòmica.¹¹ En alguns casos els senyors van recuperar el domini útil dels masos abandonats i van haver de concedir contractes beneficiosos per l'excés d'oferta de terra (Riera 1992: 172 i 173). Mentrestant, una part molt important de la pagesia va patir els canvis del període amb més dificultats, aclaparada per la pressió senyorial, els deutes i les despeses que exigien les nombroses compensacions econòmiques que les poblacions locals havien de sufragar per a l'alliberament de les jurisdiccions o les que generaven les demandes pageses davant de la monarquia (Fernández Trabal 2002: 604-605).

L'any 1448 Alfons IV el Magnànim va decidir que la solució del problema era que els principals implicats, els remences, tinguessin veu, per això els va permetre que formessin un sindicat que els representés en els processos judicials que havien de posar fi al conflicte.¹² El rei va manar que l'organització del moviment remença es fes de manera ordenada, amb convocatòria oficial i en presència de representants de l'autoritat. Cada reunió s'havia de reflectir en una acta, on havien de constar també el dia, el lloc de reunió i la forma com s'havia convocat als interessats. Tota la documentació va ser recollida en el *Llibre del Sindicat Remença*.¹³

A la plaça de Mollet hi van acudir parroquians de Mollet, però també de Parets i Gallecs.¹⁴ Les tres parròquies formaven una mateixa entitat municipal: la universitat de les parròquies (Vilaginés 2006: 163-175). La universitat s'havia format arran de la venda de la jurisdicció de les tres parròquies que feia més de mig segle la monarquia havia fet al senyor

9. De tota manera, el *ius maltractandi* no sembla que s'exercia d'una manera general sobre la població remença (Sánchez 1996).

10. L'abat del monestir de Santa Maria d'Amer l'any 1336 alliberà els habitants de la vila d'Amer de la remença, la intestia i l'eixorquia, considerant que la llibertat era una aspiració natural dels homes, un tresor que no tenia comparació: «cum homines appetant naturaliter libertatem que thesauro alicui non potest ullatenus comparari» (Pruenca, 1995: 351-353).

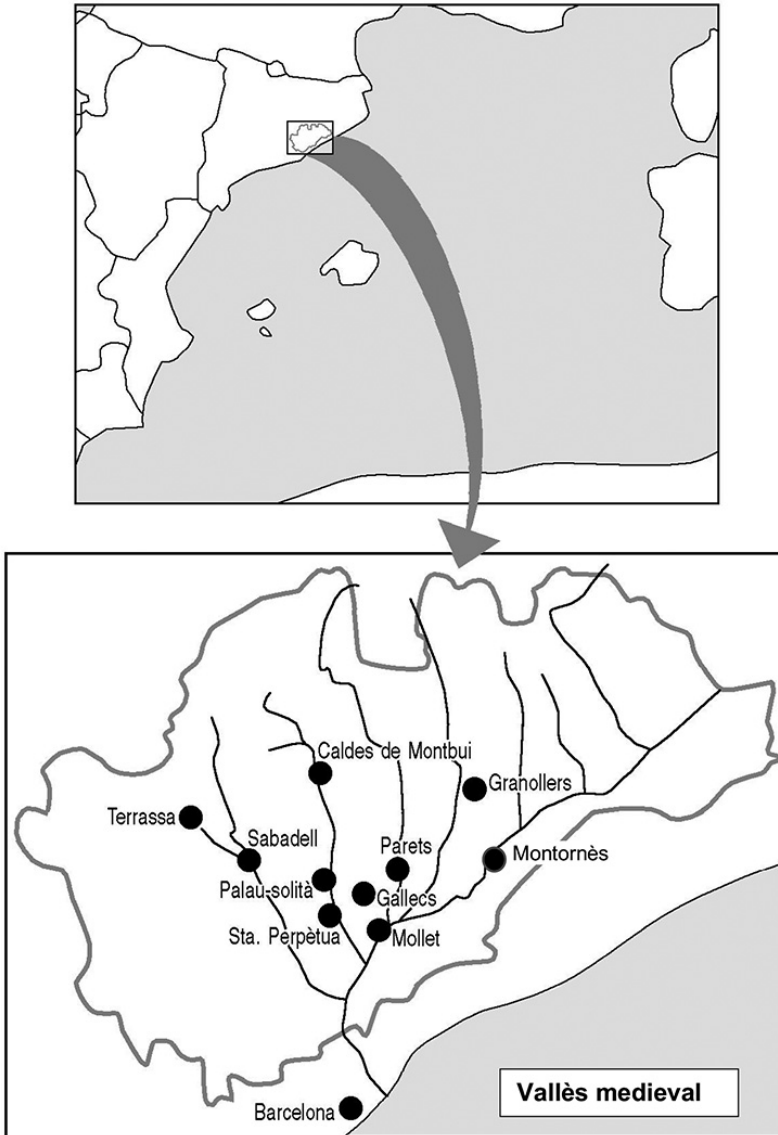
11. Pere Ortí i Lluís To constaten que el nivell de vida dels pagesos remences distava molt de la penúria ja abans de la crisi demogràfica i en molts casos va millorar després, en disposar de més terres per posar en conreu (Ortí i To 2014).

12. ACA, Cancelleria, reg. 3148, f. 129 (1448).

13. M. Mercè Homs (Homs 2005) fa un estudi del manuscrit. Paul H. Freedman va explicar el document en relació amb el seu context històric (Freedman, 1993: 210-212).

14. *Llibre del Sindicat Remença*, f. 192r-v: «[...] convocati et congregati homines infrascripti parrochiarum subscriptarum [...] Sancti Vincentii de Molleto [...] Beate Marie de Gallechs.. Sancti Stephani de Parets».

Mapa 1
Situació del Vallès medieval
i de les localitats esmentades en l'article

de Vilatzir (avui Torre de Malla, Paret del Vallès), Marc Planella.¹⁵ A partir d'aleshores els vilatans de les tres parròquies havien treballat conjuntament per tornar a la jurisdicció reial, fet que es va produir el 1385.¹⁶ Les tres parròquies van ser de les primeres poblacions que van redimir la jurisdicció. Els reis Pere III i Joan I van iniciar un procés de recuperació del patrimoni reial, alienat per satisfer les necessitats de la monarquia (Ferrer 1970: 370-376), encara que coneixem millor l'esforç notable que l'administració del regnat de Martí l'Humà va posar en marxa per inventariar el patrimoni venut i la recuperació posterior d'aquest (Ferrer 1970: 375-400). Les vendes es feien des de força temps abans. A vegades provocaven conflictes, perquè generaven drets contraposats entre diverses parts, com va passar amb la possessió de la jurisdicció sobre el castell de Cassà de la Selva (Sales 2010). Les despeses que provocaven les vendes del patrimoni eren molt diverses, i els conflictes bèl·lics a la Península i a la Mediterrània hi tenien un pes important (Ferrer 1970: 372). En el cas de la venda de les parròquies de Mollet, Paret i Gallecs, s'argumentava que es feia per satisfer un emprèstit demanat per cobrir els costos derivats de les guerres a Sardenya.¹⁷ Com demostra la documentació de Mollet, Paret i Gallecs, el procés de redempció semblava que podia ser ben vist per la població local, que volia evitar l'arbitrarietat d'un senyor jurisdiccional particular.¹⁸ No obstant això, probablement interessava més a les elits que governaven les universitats que no pas a la pagesia menuda. Els pagesos benestants buscaven evitar els abusos del senyor laic i dels seus agents en l'exercici del mer i mixt imperi, mentre que als pagesos menys afavorits els pesava més la recaptació de les càrregues financeres a què els abocava la redempció, a través de talls i pagaments de préstecs (un censal mort, en el cas de les tres parròquies).¹⁹ És probable que la monarquia en general instigués els processos de redempció i gairebé arribés a l'obligació en molts casos, almenys segons el que es desprèn de la documentació del regnat de Martí l'Humà. L'objectiu del monarca era recuperar el patrimoni que li havia de permetre obtenir els ingressos que necessitava per sufragar les despeses reials.

La monarquia no tenia capacitat econòmica per retornar les quantitats rebudes en les vendes, per la qual cosa es va obligar els habitants de les localitats afectades a recaptar-les. El rei permetia que les comunitats vilatanes s'endeutessin amb censals (Ferrer 1970: 384-386). La redempció de la jurisdicció de les tres parròquies, decidida l'abril de 1385, establia que els parroquians podien formar organitzacions a propòsit (sindicats) amb la finalitat de planificar i portar a terme la recaptació del lluíisme, una quantitat notable de diners: quinze mil sous de Barcelona.²⁰ L'any 1395 el deute encara no estava del tot pagat, perquè

15. ACA, Cancelleria, reg. 1699 (1381).

16. ACA, Cancelleria, reg. 1802 (1385).

17. ACA, Cancelleria, reg. 1699, f. 158r-164v (1381). Vilaginés (2020: 27): «Per restaurando Sardium regnum [...]».

18. ACA, Cancelleria, reg. 1802 (1385): «Los homens e universitats de Mollet, Paret e Gallecs [...] desitjant tornar a la vostra dolça senyoria [...]».

19. Maria Teresa Ferrer considera que, malgrat la frase anterior, les redempcions van trobar resistència entre la pagesia local, perquè les comunitats s'havien d'endeutar per satisfer els imports; només la pagesia benestant que ocupava els càrrecs municipals hi estava a favor (Ferrer 1970: 384-386).

20. ACA, Cancelleria, reg. 1802, f. 15r-15v (1385). Vilaginés (2006: 171) i Vilaginés (2020: 28).

va caldre la negociació d'un important emprèstit (un censal mort de deu mil sous) uns quants anys més tard, amb l'autorització de la monarquia.²¹

Per tal d'evitar una altra venda,²² els vilatans de Mollet, Parets i Gallecs van demanar incloure's en el paraigua jurisdiccional de la ciutat de Barcelona i, així, els tres pobles van esdevenir carrers seus l'any 1393.²³ El fenomen del carreratge va sorgir com una petició dels representants de les poblacions per protegir-se d'una nova venda i de la redempció posterior que significava haver de sufragar l'import de la lluçió (Ferrer 1970: 417-419). La protecció que comportava formar part del territori de Barcelona com a carrer no va evitar, però, que durant el regnat de Joan II Mollet, Parets i Gallecs passessin a mans d'un magnat de la cort del rei i que hi haguessin intents d'obtenir la jurisdicció en èpoques posteriors.²⁴ Les lleis emeses per la monarquia per impedir l'alienació del patrimoni reial en època de Martí l'Humà van ser passades per alt en alguns casos quan les necessitats econòmiques es feien imperioses.²⁵ Durant el procés de la venda i la redempció posterior de la jurisdicció, els habitants de les tres parròquies s'havien constituït en una universitat de parròquies que tenia el seu propi batlle, càrrec que exercia una de les persones que trobem a la plaça del poble l'any 1448.²⁶

La mobilització vilatana per aconseguir la redempció i, sobretot, la recaptació de l'import implicava una certa complexitat: nomenar representants amb autoritat, adjudicar les quantitats que havien de pagar les llars segons uns criteris que fossin considerats equitatius, fer la recaptació pròpiament dita, negociar emprèstit²⁷ i sortejar els impediments del senyor de Vilatzir, que veia retallada la seva autoritat i que podia fer servir mitjans violents.²⁸ Per tant, l'any 1448 els pagesos de remença estaven avesats a aquesta mena de muntatges, perquè els havien viscut durant el procés de redempció i carreratge i hi havien participat organitzant-los. En general, les comunitats rurals catalanes estaven acostumades a organitzar-se i no els venia de nou tot l'enrenou que significava la convocatòria reial (Fernández Trabal 2002: 602). Qui liderava tot l'entramat del sindicat vilatà eren els pagesos

21. ACA, Cancelleria, reg. 1910 (1395).

22. Hi ha constància de casos de localitats amb redempcions reiterades: Moià i Sant Julià de Palou, dos cops, i Les Franqueses, tres (Ferrer 1999: 9; Ferrer 2003).

23. ACA, Cancelleria, reg. 1907 (1393).

24. Vegeu més endavant la nota 73.

25. Martí l'Humà va decretar la inalienabilitat del patrimoni reial (1399), que va incorporar la pragmàtica de la unitat dels regnes, jurament que feien els reis quan assumien la corona: vegeu Ferrer (Ferrer 1970: 355). Sobre les infraccions posteriors al jurament, vegeu Ferrer (Ferrer 1970: 356-357).

26. *Llibre del Sindicat Remença*, f. 192r-v: «[...] convocari et congregari, de mandato venerabilis Bernardi Rexach, bairi parrochiarum subscriptarum». El càrrec de batlle parroquial es demana ja en les capitols de la redempció (Ferrer, 1970: 418-422). No és el cas de Mollet, Parets i Gallecs: ACA, Cancelleria, reg. 1802, f. 15r-15v (1385). El rei va constituir el càrrec poc després de la concessió de la redempció (ACA, Cancelleria, reg. 1890, f. 93r-94v). A Mollet, Gallecs i Parets el batlle era nomenat per la monarquia, però era triat entre la comunitat local (Pèrez 1993: 57).

27. L'esforç d'organització per fer front al repte de les redempcions de jurisdiccions és un element que explica la capacitat organitzativa de la població pagesa durant el conflicte remença (Riera 1992: 184).

28. En la carta de redempció els síndics de les parròquies demanaven la protecció dels oficials reials per evitar el maltractament de Marc Planella o dels seus agents: ACA, Cancelleria, reg. 1802, f. 15r-15v (1385). Vegeu Vilaginés (2006: 171-172).

més preeminents. Com veurem més endavant, alguns dels habitants més poderosos de la parròquia de Mollet eren pagesos de remença.

A Mollet, a la reunió de l'any 1448 simplement van repicar les campanes, però en altres llocs, com a les viles properes de Montornès o Santa Perpètua de Mogoda, també va sonar l'avis de via fora,²⁹ propi del sometent. El sometent era una organització vilatana d'autodefensa, formada per membres de la comunitat, que existia des d'èpoques anteriors. En el Vallès es confonia amb el sacramental, una força armada que reunia els vilatans de les parròquies del Vallès, el Maresme i de la zona del Llobregat.³⁰ El sacramental i el sometent eren a la pràctica el mateix, però el primer estava més ben organitzat i controlat pel poder: el rei, la ciutat de Barcelona i el bisbe.³¹ De fet, la ciutat de Barcelona considerava el sacramental la seva host, aprofitant que havia emparat legalment com a carrers la majoria de parròquies del territori esmentat. Cada parròquia tenia el seu capità i havia de posseir un penó i un corn per avisar de la convocatòria de la host (Sabaté 2007: 15-25). El sometent era una altra manifestació de la capacitat d'organització de les localitats rurals. Al segle xv el sometent vilatà o ciutadà era una host organitzada (al Vallès, el sacramental), utilitzada per la monarquia o per la ciutat de Barcelona, en el cas de les poblacions que n'eren carrers, com a part dels seus exèrcits (Hernández 2003: 63).

La capacitat d'organització militar, el costum dels seus membres de formar part d'organitzacions armades i de complir amb la disciplina que això implicava, van facilitar l'aixecament d'un exèrcit remença amb l'eficàcia militar suficient per poder derrotar l'exèrcit de la Generalitat en la batalla de Montornès, en la Segona Guerra dels Remences (Vicens Vives 1978: 164; Fernández Trabal 2002: 620). Precisament el segon aixecament remença va tenir lloc especialment al Vallès i va ser força criticat per tots els actors polítics del moment (Vicens Vives 1978: 143-208): Generalitat, Consell de Cent i el mateix rei.³² Els èxits militars que va aconseguir en gran part es va deure a la capacitat d'autoorganització de les comunitats pageses.

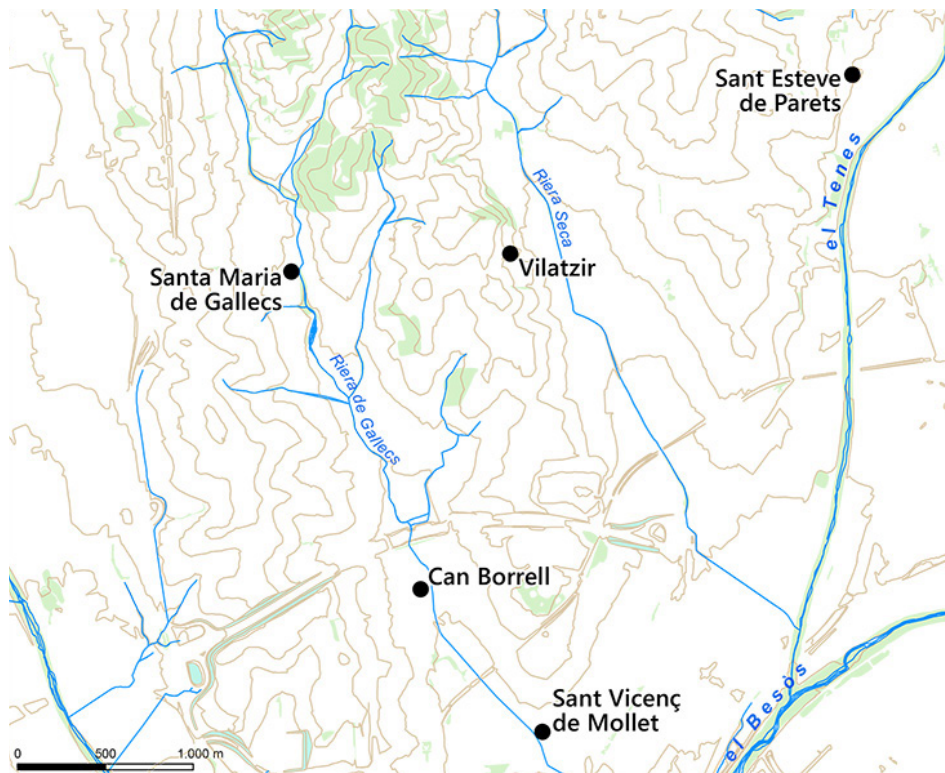
29. L'acta de la convocatòria de Montornès diu que van ser convocats els homes de la parròquia dins de l'església mitjançant el repic de les campanes i amb el so emès de via fora: «convocati et congregati homines infrascripti parrochie et termini de Monte Tornesio, diocesis Barchinone predictae, intus ecclesiam dicti termini per repicamentum cimbalorum ecclesie predictae et sonum de viaffors emissum»; *Llibre del Sindicat Remença*, f. 204r-v. L'acta de Santa Perpètua és al *Llibre del Sindicat Remença*, f. 209r. El sometent organitzat havia de tenir un corn per fer avisos de convocatòria (Sabaté 2007: 95).

30. Hi va haver una relació entre el sacramental com a organització militar i el caràcter *franc*, és a dir, alliberat d'obligacions senyorials dels habitants del Vallès i de les altres zones esmentades (Cuadrada 1988).

31. Els sacramentals del Vallès i el Maresme actuaven coordinats des de 1314 (Sabaté 2007: 81).

32. El segon aixecament remença va ser la revolta del sector més radical; les fonts coetànies parlen de «revolució» (Fernández Trabal 1978: 620).

Mapa 2
Situació de la jurisdicció de Mollet, Parets i Gallecs al segle XIV

Font: Jaume Surroca i Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

La reunió dels caps de família remences de Mollet ens mostra un panorama social característic d'un moment i una època. Mollet ens serveix de paradigma, ja que ens permet projectar la mirada cap al passat i també cap al futur d'aquell diumenge de tardor de 1448, i així comprendre a través dels antecedents de les famílies remences de Mollet com es va arribar a la complexa situació social del segle xv i, alhora, entendre l'important paper que va tenir aquell grup social en la història posterior del microcosmos d'una localitat rural del Vallès i, per extensió, en l'esdevenidor de la societat catalana de l'època moderna. En el present article observarem fins a quin punt la condició remença afectava les famílies que demostraven certa capacitat econòmica i analitzarem el paper que van mantenir dintre de la comunitat parroquial posteriorment a la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486).

Els remences de Mollet, antecedents i característiques

Els vilatans de Parets, Gallecs i Mollet que van acudir a la plaça del poble no representaven la totalitat de les famílies de les tres parròquies. De Mollet n'hi van acudir 19.³³ En el fogatge de 1497, posterior però l'única referència demogràfica propera en el temps, hi apareixen 37 focs o llars, entre els quals hi ha el d'un cavaller i el del capellà (Iglésies 1991: 182).³⁴ Per tant, 35 llars que podrien haver estat abans remences, encara que la professió principal d'alguns dels 35 vilatans no era l'activitat agrícola (hi havia dos paraires i un fuster). En la llista de llars de 1497 hi podem trobar 16 cognoms que es poden relacionar amb les persones que van presentar-se a la plaça del poble l'any 1448.³⁵ En conseqüència, es pot afirmar que els vilatans reunits a la plaça eren només una part de la població de cases o llars del poble, però representaven una proporció important, gairebé la meitat.

Recordem que la convocatòria afectava només els pagesos remences, és a dir, els sotmesos a la remença (*redimentia*) o als mals usos (eixorquia, intestia, ferma d'espoli, cugucia i àrsia). Per regla general els remences estaven subordinats a mals usos (Pons Guri 1989; Feliu 1992). La intestia i l'eixorquia originàriament es podien aplicar a tothom que tingués vinculacions contractuals amb un senyor, però amb el temps es van associar exclusivament a la condició servil (Lluch 2005: 285). Ens ha arribat una petició que va fer l'any 1339 la vídua de Berenguer de Bayalocha, de Mollet del Vallès, perquè es reconsiderés la imposició del pagament de la intestia i l'eixorquia, mals usos aplicats després de la mort del cap familiar. Berenguer de Banyalocha era propietari aloer, membre d'una família preminent de la localitat des de temps pretèrits, la qual cosa demostra que els senyors intentaven aplicar aquests dos mals usos més enllà dels cercles de pagesos servils.³⁶

Recordem que la remença vinculava el pagès al mas del qual era el propietari útil i que estava obligat a residir-hi de manera forçada. Si volia abandonar, el mas havia de pagar una imposició, la *redimentia*.³⁷ La remença va acabar esdevenint un mal ús i es va associar als altres cinc (Pons Guri 1989a: 336 i; Feliu 2011: 37). El pagès remença era un camperol sotmès a la servitud. En un procés llarg, abans d'arribar a la condició remença, els pagesos van quedar vinculats al seu senyor i a la terra i van esdevenir homes «propis, solius i afocats» (Salrach 1989 i Freedman 1993: 144-155). La consideració d'afocats (literalment, vinculat a un foc) els situava en una condició servil, pròxima a la del pagès de remença. També, es pot

33. Vegeu la taula 2. La similitud de cognoms no comporta de manera absoluta una relació de parentiu, però en una localitat amb una població reduïda, com era Mollet en el segle xv, les probabilitats de la coincidència familiar eren altes.

34. El document original del fogatge és: AHCB, Consell de Cent, Fogatges, xxx-2 i xxx-3.

35. Vegeu la taula 2.

36. ACA, Cancelleria, Cartes Reials, Pere III, reg. 0818 (1339).

37. El tema dels remences ha interessat als historiadors des de fa molt de temps. La llista de publicacions seria excessivament llarga si s'hagués d'esmentar completa. Caldria destacar, entre totes les obres dedicades al tema: Hinojosa (1905), Vicens Vives (1978), Serra (1980), Salrach (1989), Riera (1992), Fernández Trabal, (2002), Freedman (1993: 144-155), Lluch (2005). Jaume Vicens Vives fa una relació exhaustiva dels nombrosos estudis anteriors a la seva investigació: Vicens Vives (1978: 357-361). Ell mateix va publicar altres obres sobre el tema. Un estat de la qüestió més actualitzat es troba en el monogràfic sobre el tema a *Plecs d'Història Local*, núm. 143, nov. 2011; en fa un repàs bibliogràfic recent Lluís To (To 2011). Un estudi contextualitzat dels remences d'una comunitat rural es troba a Mallorquí (2018).

considerar que el fet de ser home propi ja indicava un lligam servil (Lluch 2005: 55). Al segle XIII els pagesos de Mollet pagaven una taxa com a exacció i com a reconeixement de la seva dependència, la qual cosa els convertia en homes propis del senyor. Es pot considerar que el reconeixement (*recognitione*) era una prova inequívoca de sotmetiment, equivalent als homenatges servils,³⁸ antecedent de la remença a la qual estaran vinculats en el segle XV.

Els mals usos (*malos usaticos*)³⁹ augmentaven el sotmetiment del pagès a l'autoritat senyorial. S'ha interpretat que eren un sistema ideat pels senyors per mantenir l'ús continuat i sense problemes dels masos (To 2000; Freedman 1993: 147; Lluch 2005: 414; Vilaginés 2001: 191-198). La remença obligava el pagès a mantenir el mas en actiu, amb la qual cosa s'evitava que pogués abandonar-lo i s'assegurava la generació de rendes per al senyor. Com que es transmetia generació rere generació, l'activitat econòmica del mas quedava assegurada. La intestia i l'eixorquia evitaven que un pagès sense successió estronqués la continuïtat del funcionament del mas. La ferma d'espoli compensava la sortida del mas per matrimoni. La cugucia i l'àrsia potser eren les que tenien una funció més dissuasiva; castigaven els comportaments poc curosos, que podien generar problemes en la successió (pels fills nascuts de l'adulteri), o els desperfectes provocats per la desídia del pagès (Pons Guri 1989a; Feliu 1992; Mallorquí 2018).⁴⁰

Els mals usos i la remença amb el temps van arribar a convertir-se en una realitat associada a l'estatus d'un tipus de pagès que els juristes interpretaren com de condició servil (Freedman 1988b: 147-187). Les corts catalanes havien iniciat el procés d'asserviment amb l'establiment del dret de maltractament, que donava als senyors impunitat per castigar els seus pagesos.⁴¹ Tot i que no hi havia un corpus jurídic específic sobre els pagesos remences, la legislació de les Corts, les compilacions de costums, la pràctica social i la interpretació de la legalitat que van fer els juristes van convertir els pagesos catalans, especialment els de remença, en una població força desemparada davant de l'autoritat senyorial.⁴² Compilacions legislatives com *Els costums de Girona* (Pons Guri 1988) recollen el que ja era a la pràctica una realitat, forjada en els contractes i usos costumaris entre senyors i pagesos durant generacions, i els quals periòdicament eren recordats en capbreus, llevadors de censos i reconeixements de servitud davant de notari.⁴³

38. En el llevador de censos de Mollet del segle XIII apareix l'expressió «*recognitione*» de manera reiterada: «De Iohane Morages ⁊ par caponum et ⁊ ocham pro *recognitione*»; ACB, *Libri Antiquitatum IV*, f. 198, doc. 462. El pagament no és equiparable amb la renda d'inici de contractes emfiteútics que es troben al Vallès en el segle XIV (Aventín 1996: 85). En canvi, en el segle XIV es troben nombrosos reconeixements de dependència (Lluch 2005: 52-58), també al Vallès (Reche 2014: 136 i 152).

39. Analitza el procés d'imposició dels mals usos, que acompanyava el d'asserviment, Freedman (1993: 125-137). Al Vallès, vegeu els primers moments de l'aparició dels mals usos a Vilaginés (2001: 191-198).

40. Sobre la interpretació del significat social dels mals usos al Vallès, vegeu Vilaginés (2001: 191-198).

41. A les Corts de Cervera de 1202 es va establir el *ius maltractandi*; més endavant, altres reunions de Corts van llegir sobre els remences (Freedman 1988a; Freedman 1988c).

42. Cal destacar que no hi hagué un codi específic sobre la condició de la pagesia servil, però el dret i els juristes catalans del segle XV acabaren definint un tipus de pagesia sotmesa a la servitud (Freedman 1993: 227-228).

43. Els capbreus esdevingueren l'instrument més eficient per sotmetre la població pagesa, també després de la Sentència Arbitral (Fernández Trabal 2002: 594; Ortí i To 2017).

Taula 1
Lista de parroquians de Mollet relacionats amb la remença

Capbreu del segle XII	Llevador del segle XIII	Parroquians de 1322	Sindicat Remença de 1448	Fogatge de 1497
Coscoi	Guillelmi de Coscono	Petrus de Cosco	en Cosco
Rossi/Ros	Berengarius de Rocens	Iacobus Ros	Iacobus Ros Petrus Ros Iohannes Ros	en Ros del Vall en Ros de Munt en Ros de la plaça en Ros
Morages/Derdiant	Iohanes Morages	Ferrarii Moragas	Iacobus Moragues	en Moragues
Brugeris/Brugaris	Iohane de Brugeris Petrus de Brugeris	Vicentius Bruguera
Guillelmus Guanagol/Baruz	Ganagol	Franciscus Garengoll	en Guerau Gou
	Raimundo Mascord	Christophorus Mascord (Gal·les)	en Mas Cort (Gal·les)
	Petrus de Ruira	Bernardi Riera 1305	Iacobus Riera Bernardus Riera	en Riera del mas en Riera de la plaça
		Felipii de Borrello	Raymundus Borrell Ioanes Borrell	en Borrell
		Berengarii de Fontaneto	Antonius Fontaner	en Fontanet
		Arnaldus Boscharons	Anthoni Boscarons	en Boscarons
		Olivierius de Manent	Franciscus Manent	en Manent
		Bartholomeus Blanc (Gal·les) 1393	Bartholomeus Aymerich Iohannes Blanch (Gal·les)	en Aymarich en Blanch (Gal·les)
			Iohannes Fonolleda	
			Raymundus Compan alias Torra	
			Bartholomeus Pinyol	
			Maria uxor Petri Strany alias Balaster	

En negreta s'indiquen els noms vinculats amb relacions de servitud. En cursiva, els noms de masos.

A Montornès el senyor directe demanava el reconeixement de la submissió personal als posseïdors més destacats de masos que estaven sota el seu domini, tal com ens demostra la memòria escrita de l'arxiu familiar dels comtes de Darnius, hereus de la nissaga dels senyors del castell de Montornès. Jaume Sala i la seva esposa confessaren que eren home i dona propis de Pere de Montornès l'any 1349; Jaume Tofí, àlies *Gatells*, va confessar que era home propi, soliu i afocat del mateix senyor l'any 1360, i Jaume Colomer Gàlia feu confessió d'home propi a Pere de Montornès l'any 1411, entre altres exemples que s'estenen entre el segle XIV i inicis del XV (Reche 2014: 136 i 152). Del mas Sala de Montornès era originari un dels líders del segon aixecament remença, Bartolomé Sala, i hi tenia vincles familiars Pere Joan Sala, el gran protagonista del mateix aixecament (Vicens Vives 1978: 143-154; Reche 2014: 99-105). En l'inventari dels comtes de Darnius es pot percebre la vinculació opressiva del sistema sobre els pagesos dels pròspers masos del domini senyorial (Reche 2014: 99-105). Quan es va iniciar el conflicte remença, els reconeixements s'aturaren en els dominis dels Montornès. Les mesures adoptades pels monarques i l'esperança d'alliberament que alimentava els pagesos afectats van comportar que els reconeixements de submissió no apareguessin més, com es pot veure en l'inventari dels comtes de Darnius, ja sigui per una prudent prevenció senyorial, ja sigui per la negativa pagesa a continuar un costum que rebutjaven (Reche, 2014: 186-232).⁴⁴ L'aparició dels mals usos i de la remença es remunta a segles enrere. Al Vallès Oriental s'aplicaven plenament a finals del segle XII i començaments del XIII (Vilaginés 2001: 193-198). En un document de Polinyà de l'any 1186 s'inclouen les eixorquies, les cugucies, les intesties i la remença en el reguitzell de drets que incloïa un patrimoni senyorial o *honor* (Alturo 1985, vol. III: 78-80, doc. 285). En tenim altres exemples documentals a l'Ametlla els anys 1218 i 1241 (cugucies, eixorquies i intesties), i a Vilamajor l'any 1204 (cugucies, intesties i eixorquies) (Vilaginés 2000: 512-518).

La lògica senyorial buscava la manera d'assegurar els ingressos provinents del treball pagès en el temps, però evidentment els pagesos pensaven una altra cosa. «Els mals usos són, en tots els sentits, absolutament horribles a la llei de la natura, a les Escriptures i al precepte diví», es diu en la introducció del Llibre del Sindicat Remença de 1448.⁴⁵ Es reclamava la llibertat personal contra la imposició arbitrària provocada per suposades raons històriques, relacionades amb l'ocupació musulmana i la conquesta cristiana posterior.⁴⁶ El rebuig dels mals usos i de la remença es plantejava de manera clara. Per justificar-ho, el notari Jaume Coma, que va reunir les actes de les reunions en un sol document, utilitzava arguments religiosos i jurídics: la contradicció amb l'esperit de l'evangeli, amb els manaments divins i amb el dret natural. Els pagesos de remença probablement hi veien uns aspectes més pràctics: els molestava la limitació de la llibertat personal, però sobretot la pressió econòmica de les rendes senyorials. De fet, entre una part important de la pagesia revoltada

44. Aquesta resposta va ser general a partir de la confirmació de la interlocutòria de 1455, dictada el 1457 per part d'Alfons el Magnànim (Fernández Trabal 2002: 612 i 613).

45. *Llibre del Sindicat Remença*, f. 2r, transcrit a Homs (2005: 24).

46. Els arguments històrics eren la base de les raons senyorials per defensar el manteniment dels mals usos (Freedman 1988b: 172-179).

durant l'enfrontament militar es plantejava com un objectiu l'alliberament de les rendes senyoriales.⁴⁷ Per això, alguns autors parlen d'un enfrontament antisenyorial de caràcter pagès, no solament portat a terme per remences (Serra 1980: 387-388). Malgrat la complexitat d'establir les causes de la revolta, l'esperit alliberador que es desprèn del Llibre del Sindicat Remença devia ser-ne un element motivador de pes, sobretot entre els pagesos més benestants, els que tenien masos més pròspers i els molestaven la submissió i les limitacions que imposaven els mals usos i la remença. Les obligacions que pesaven sobre els pagesos servils eren personals i acompanyaven els hereus allà on eren, encara que visquessin a la ciutat, ocupats en activitats desvinculades del camp (Lluch 2005). La mateixa intestia i també l'eixorquia eren per al senyor una manera grollera d'aconseguir diners amb la mort del cap familiar, com probablement devia pensar Saura, la vídua de Berenguer de Bayalocha.⁴⁸ El cas de Saura és més eloqüent, perquè la família estava vinculada amb el senyor, el bisbe, des de generacions anteriors. Havien estat batlles i tenien patrimoni propi. Estava aplicant abusivament el batlle episcopal un dret que no li corresponia? Saura així ho pensava i demanava repetir el judici que li imposava el mal ús. Casos com el de Saura expliquen la reacció airada dels pagesos benestants, que buscaven espolsar-se uns lligams enutjosos i arbitraris.

L'alliberament de les rendes imposades pels senyors i, de fet, l'apropiació de la titularitat de les terres formaven part dels missatges que es repetien entre les files remences (Vicens Vives 1978: 68-73). L'esperança de perdre de vista els pagaments que es devien als senyors era en la ment de tots els remences ja des de l'inici del conflicte, en la Primera Guerra dels Remences (1462-1472), en forma d'actituds violentes i de desafiament. En canvi, l'any 1462 Francesc Verntallat reduïa l'aixecament a la petició d'abolició dels mals usos (Vicens Vives 1978: 89). Coincidia amb la postura reial que diferenciava l'eliminació dels mals usos de l'alliberament general de rendes i censos senyoriales. La posició dels sobirans Trastàmara va topar amb el context polític d'enfrontament de la monarquia amb els sectors privilegiats de Catalunya, defensors de la sobirania limitada del monarca i dels privilegis institucionals i legals del Principat. Aquests sectors, que governaven la Diputació del General i la ciutat de Barcelona, eren els principals beneficiaris de l'aplicació del règim servil dels pagesos de remença.⁴⁹

Quan la monarquia va aconseguir obtenir la posició política d'àrbitre en el conflicte, ja en el regnat de Ferran II, es va proclamar la Sentència Arbitral de Guadalupe.⁵⁰ El rei establia l'abolició de tota imposició basada en la submissió personal, començant pels mals usos i la remença. La decisió del monarca s'ha interpretat com un fet clau tant per resoldre el conflicte social al camp català com per establir les bases jurídiques que van crear els

47. Paul H. Freedman considera que les guerres remences van ser una revolta pagesa contra el sistema social imperant al camp català, en el context més general de les revoltes antisenyoriales europees (Freedman 1999: 257-288).

48. ACA, Cancelleria, Cartes Reials, Pere III, 0818 (1339).

49. És la tesi de Jaume Vicens Vives (Vicens Vives 1978). Víctor Fariás considera que la difusió de la remença i els mals usos es devia a la reacció senyorial per assegurar-se el control de la mà d'obra pagesa en un moment en què la monarquia (en aliança amb la ciutat de Barcelona) difonia el dret i la jurisdicció pública (Fariás 2002).

50. ACA, Cancelleria, registre 3M549, f. 156v. Vicens Vives (1978: 256-264).

fonaments del creixement agrari d'èpoques posteriors (Vilar 1986: 284-293).⁵¹ Tot i això, la sentència del monarca no estava exempta de forts interessos crematístics. Una important talla recaptada entre els pagesos per beneficiar el poder reial va compensar l'atenció que el rei havia hagut de prestar a les peticions remences (Vicens Vives 1954).

El senyor de Mollet

Mollet era un domini del bisbe de Barcelona. La localitat era definida en el segle XII com a honor i batllia.⁵² No hi ha indicis que el bisbe disposés de drets banals sobre la localitat, com podrien indicar els dos termes. En canvi, hi ha més informació sobre el seu domini alodial.⁵³ El bisbe era el senyor de gran part de les terres i de la gent de la localitat. Els seus agents recaptaven rendes, imposaven la remença i probablement els altres mals usos.⁵⁴ A més, era el titular de la parròquia, que era de lliure col·lació episcopal; per tant, hi recaptava totes les rendes d'origen eclesiàstic —les tradicionals, com el delme, les primícies i les oblacions—, així com les incorporades amb l'ús —sepultures, baptismes, salpasos, etc.⁵⁵

En el fogatge de 1378 la gran majoria dels focs censats eren de vinculació eclesiàstica. Concretament, de trenta-quatre focs censats, trenta eren d'església; els altres quatre es definien com a aloers, per tant, sense adscripció senyorial, ni laica, ni eclesiàstica, ni reial (Bofarull 1856: 7, 11 i 12).⁵⁶ Sens dubte, la gran majoria dels focs eclesiàstics eren del bisbe. Sabem que el monestir de Sant Cugat del Vallès tenia possessions a Mollet l'any 1234, quan el rei Jaume I va confirmar els seus dominis territorials.⁵⁷ Però les propietats del monestir a Mollet formaven una dominicatura, la qual cosa significava que el monestir tenia terres a Mollet, però no explotades a través de masos, sinó per rendes de treball, proveïdes probablement pels pagesos d'altres masos de la localitat. També en el segle XV hi tenia possessions la cartoixa de Montalegre, encara que en quantitats reduïdes. Un manuscrit de 1447 de la cartoixa de la Conreria esmenta capbreus on s'esmenten possessions a

51. Més recentment Gaspar Feliu va destacar que la solució jurídica del conflicte social va facilitar la llibertat del mercat de la terra (Feliu 2011: 145-160). Les sòlides masies de l'època moderna són una mostra de la prosperitat del camp després de la Sentència Arbitral de Guadalupe; per al Vallès, vegeu Barbany (1996). El desenvolupament urbà de les viles mercat, com Granollers, en el segle XVII també evidencia el desenvolupament de la rodalia agrària (Dantí, 2001).

52. «[...] honorem et baiuliam de molleto»: ACB, LAIV, 195, 449 (1122). El document és una evacuació de l'honor i la batllia per part de dos germans, que havien comès abusos sobre els drets episcopals. El terme «honor» es relaciona amb les grans senyories banals (Bonnassie 1981, vol. II: 198-201). La «baiulia» era un dret de caire jurisdiccional que naixia de la protecció sobre la població (Freedman 1993: 122).

53. Els capbreus dels segles XI i XII en són una prova fefaent (Vilaginés 2006: 43-48; Vilaginés 2006: 117-130).

54. La remença corresponia a la senyorial alodial, a la qual s'associaven els mals usos (Feliu 2011: 33-64).

55. ADB, *Ius patronatum*, vol. 1, f. 279. El poder episcopal s'expressava amb un campanar en forma de torre fortificada, que explica que l'any 1310 es mencioni la localitat com a castell i vila: AHCB, Pergamins, 269, 1A-261.

56. La còpia original que enumera els focs per vegueries és a ACA, Cancelleria, Varia, reg. 1548. En el fogatge de 1358, Mollet tenia 39 focs que eren inclosos en el grup de focs que eren de l'Església i aloers (Pons Guri 1989b).

57. ACA, Ordres Religioses i Monacals, Monacals-hisenda, Cartulari de Sant Cugat, 412, 1202; Rius (1945: doc. 1320).

Mollet.⁵⁸ En resum, si alguns dels focs eclesiàstics de Mollet no eren episcopals, eren comptats.

La importància del domini senyorial del bisbe de Barcelona a Mollet es pot copsar perfectament si fem una regressió en el temps. A finals del segle XII el bisbe va manar elaborar un capbreu de les seves possessions a la localitat.⁵⁹ Ho va encarregar al batlle episcopal, Berenguer de Bannaloca, un personatge amb un cognom que evoca una família amb una certa rellevància segles més tard (Vilaginés 2006: 49-58). Berenguer va constatar que el bisbe posseïa i, per tant, rebia rendes de la majoria de cases i magatzems de la sagrera,⁶⁰ de bastants masos (Belsolano, Baruz, Derdiant, Frigola, Brugarias, Villa, Ros, Taiant i Bernadi de Cirera) i de camps en establiment i altres en domini directe (dominicatures). Les dominicatures s'explotaven a través de rendes en treball, com la cistella, la jova i la guarda,⁶¹ que s'esmenten en un llevador de censos posterior.⁶² Els establiments de terres del bisbe estaven en mans d'alguns pagesos dependents o de personalitats de la localitat, com el mateix batlle, Berenguer de Bannaloca. Les rendes que apareixen corresponen a les que inicialment formaven part de la tradició senyorial, com la tasca i el braçatge, aquest darrer vinculat a la figura de l'agent senyorial (Vilaginés 2006: 49-58).

Unes dècades més tard, el bisbe va tornar a fer un inventari de la recaptació que feia a Mollet. Es va elaborar un llevador de censos que es pot datar d'inicis del segle XIII.⁶³ El focus d'atenció ja no eren les propietats i els guanys que generaven, sinó directament els beneficis per ells mateixos i, en tot cas, el seu origen. Així doncs, apareixen els pagesos amb les quantitats que pagaven al bisbe i el motiu de la renda (un mas, una vinya...). El que crida l'atenció és que alguns pagesos pagaven també pel reconeixement.⁶⁴ Això vol dir que feien un pagament específic perquè acceptaven el domini senyorial episcopal. Ho feien així Guillem de Belsolà, Joan Moragues, Bernat Andrea, Joan de Brugueres, Guanagol, Pere de Cirera, Moreta, Marc Mascord, Pere de Rovira i Berenguer Rosens (Ros). Tots ells, i potser algun més, apareixen en el capbreu anterior com a usufructuaris de béns episcopals. Però en el llevador no només accepten que deuen les rendes per l'usdefruit de béns episcopals (masos, terres, vinyes...), sinó que reconeixen una obligació personal. Eren homes del bisbe, un primer pas per esdevenir homes de remença.⁶⁵ De fet, els descendents d'alguns d'ells eren re-

58. ACA, ORM, Monacals-hisenda, vol. 2053.

59. ACB, LA IV, 191, 461.

60. Guilia de Santiga també tenia sagraments a Mollet. L'any 1136 va donar el feu que tenia a Mollet (potser del mateix bisbe), que consistia en unes cases on viva i treballava el ferrer Gerard Martí: ACB, LA IV, 195, 447.

61. La cistella era una renda que consistia a participar en la collita; la jova era la renda que es pagava col·laborant en el llaurat i la sembra; finalment, la guarda servia per vigilar i atendre el camp mentre germinava el cereal (Vilaginés 2006: 43-48).

62. ACB, LA IV, 191, 462.

63. ACB, LA IV, 191, 462.

64. Per exemple, ACB, LA IV, 191, 462: «De Guillermo de Belsolano unum par caponum pro vineis et ·i· ocham pro recognitione. De Iohane Morages ·i· par caponum et unam ocham pro recognitione».

65. En el segle XIV la *recognitio* formava part del reconeixement servil del pagès, que quedava palès en documents que confirmaven o iniciaven la relació de dependència (homenatge pagès). Sempre hi havia una vinculació amb un patrimoni terrer (un mas), la qual cosa ha fet pensar que la servitud baixmedieval es fonamentava en la terra i la seva explotació, i per això afectava el pagès i la seva família: Lluch (2005: 52-58 i 351-362), Pons Guri (1989a) i To (2000). El document

mences en el segle xv. L'any 1448 van acudir a la plaça del poble a toc de campana Jacob Moragues, Francesc Guanagol, Jacob, Pere i Joan Ros i Vicenç Bruguera, descendents d'alguns dels pagesos que van fer reconeixement al bisbe a començaments del segle xiii. La continuïtat dels cognoms fa evident l'evolució dels pagesos de mas que depenien dels béns episcopals. El pas del temps va enfortir la dependència que ja s'albirava a inicis del segle xiii.

La parròquia i la universitat

Des d'un punt de vista jurisdiccional, Mollet pertanyia a la monarquia. Això vol dir que el rei conservava les atribucions pròpies de la *potestas* sobre el territori: l'ordre públic i la justícia. Tot i això, el rei havia venut la jurisdicció a Marc Planella l'any 1381 per quinze mil sous. La venda incloïa també les jurisdiccions de les parròquies de Gallecs i Parets.⁶⁶ Posteriorment, l'any 1385, el rei havia recuperat la jurisdicció després que els vilatans de les tres parròquies haguessin actuat mancomunadament per tornar a la jurisdicció reial i aconseguissin recollir la quantitat que s'havia de retornar a Marc Planella.⁶⁷

Aquesta mena de vendes es feien a carta de gràcia; això vol dir que el venedor podia recuperar el motiu de la venda si es retornava el valor de la transacció.⁶⁸ En el cas de la recuperació de jurisdiccions, eren els habitants dels indrets objecte d'alienació els que havien d'aportar les quantitats per poder tornar a la jurisdicció reial (Vilaginés 2006: 163-175; Ferrer 1970). Ja hem vist que la recuperació del patrimoni generava oposició entre un sector dels habitants de les parròquies, que es veien abocats a pagar talls onerosos o a quedar endeutats. És probable que el domini que exercia Marc Planella sobre les tres parròquies no fos del gust dels seus habitants. Al capdavant, la redempció es va endegar poc després de la venda i a l'inici del programa de recuperació del patrimoni reial. La posició geogràfica de la casa senyorial de Marc Planella (la *domus* de Vilatzir, actualment la Torre de Malla de Parets del Vallès), equidistant de les tres parròquies, facilitava el domini de tothom que vivia en les tres parròquies.⁶⁹ La recompra de la jurisdicció es va fer a desgrat seu, com mostren algunes reclamacions per part d'ell i la seva família sobre detalls de la redempció (Vilaginés 2006: 172).

La mobilització parroquial per aconseguir la lluïció de la jurisdicció va permetre la vinculació amb les parròquies veïnes (Gallecs i Parets). La feina col·laborativa entre els síndics va facilitar l'organització veïnal, que en el cas de les tres parròquies era de tres localitats. De la necessitat va néixer la convivència entre Mollet i Parets, que va durar fins al segle xix.⁷⁰ Amb Gallecs encara existeix.

de Mollet del segle xiii separa en alguns casos el reconeixement de la vinculació amb un mas (vegeu la nota 62). Això no vol dir que el lligam senyorial no naixés de l'usdefruit d'un mas, però demostra que ja a inicis del segle xiii la dependència del pagès s'entenia que era de caràcter personal.

66. ACA, Cancelleria, reg. 1699.

67. ACA, Cancelleria, reg. 1802.

68. De fet, la venda a carta de gràcia era com un empenyorament (Ferrer 1970: 367).

69. Vegeu el mapa 2.

70. Parets del Vallès va esdevenir municipi independent de Mollet des del 1849 (Dantí 2004: 98-99).

Taula 2
Llista de parroquians de Mollet (segles XII-XV)

Capbreu del segle	Llevador del segle	Parroquians de 1322	Sindicat Remença de 1448	Fogatge de 1497
XII	XIII			
Coscoi	Guillelmi de Coscono	Petrus de Cosco	en Cosco
Rossi/Ros	Berengarius de Rocens	Iacobus Ros	Iacobus Ros	en Ros del Vall
			Petrus Ros	en Ros de Munt
			Iohannes Ros	en Ros de la plaça
Puiol	en Ros
De Palacio	Bernardo de Palacio			en Pujol
Fonoiar	Bernardus de Fonoiar (1305)	viuda Fonolar
Baneloca	Berengarii Banyelocha	en Banyaloqua
Morages/Derdiant	Iohanes Morages	Ferrarii Moragas	Iacobus Morages	en Morages
Martini				
Molleto				
Brugeriis/Brugariis	Iohane de Brugeris Petrus de Brugeriis	Vicentius Bruguera
Poncii				
Belsolano	Guillelmo Belsolano			
Guillelmus Guanagol/Baruz	Ganagol	Franciscus Garengoll	en Guerau Gou
Petrus Andreas/ <i>Frigola</i>	Bernardo Andrea			
Villa				
Taiant				
Bernardi de Cirera	Petrus de Cirera			
Ledone				

Dalmadeta					
Arnaldi Geraldi					
Guillelmus Fromigera					
Petro Oliveto	Felcis de Olivaris			
Pinelli Pedros					
	Raimundo de Prato				
	Moreta				
	Raimundo Mascord	Christophorus Mascord (Gallecs)	en Mas Cort (Gallecs)	
	Petrus de Ruiira	Bernardi Riera 1305	Iacobus Riera Bernardus Riera	en Riera del mas en Riera de la plaça	
	<i>faber</i>	Iacobi ferrarii	lo ferrer	
	Berenger de Torrents				
	Petrus Sabatelli				
	Petrus Escuder	Berengarius Escuder 1305			
	Raimundi Oriach				
		Felipii de Borrello	Raymundus Borrell Ioanes Borrell	en Borrell	
		Berengarii de Fontaneto	Antonius Fontaner	en Fontanet	
		Raymundi <i>pallipari</i>	Jaume <i>perayre</i> en Prat <i>perayre</i>	
		Arnaldi <i>sartoris</i>			
		Bernardi Riba <i>textoris</i>	<i>vicari mossèn</i> Riba	
		Iacobus Omberti	lo mas <i>Ombert</i>	
		Guillermona Esquerida			
		Iacobus Periliata			
		Arnaldus Boscharons	Anthוניus Boscarons	en Boscarons	

Guillemus Podiolo			
Oliverius de Manent	Franciscus Manent	en Manent	
	Mathei Vilars Molet		
	Raymundus Company alias Torra		
	Bartholomeus Pinyol		
	Petrus Straney alias <i>balester</i>		
		en Torras del Verger	
		en Riquer	
		en Folgaroles	
		en Perelada	
		en Torre del Prat	
		en Poch	
		en Vilaboter	
		en Rexach	
		en Balasch	
	Bartholomeus Aymerich	en Aymarich	
		en Esteva <i>fuster</i>	
		en Fonolleda	
		Seryol	
		en Fonolleda del molí	
		moissen Franci	
Bartholomeus Blanc 1393	Iohannes Blanch	en Blanch (Gallecs)	

La universitat de les parròquies es va fundar per cooperar, amb organismes de govern comuns: el batlle, que era de nomenament reial però era escollit entre una terna dels parroquians, i l'assemblea comunal (Pérez 1993a: 57). La culminació del procés de formació municipal va ser la constitució formal del municipi amb la concessió dels *Capítols per al bon govern* l'any 1573, que establien la formació d'un consell de les tres parròquies, l'existència d'un batlle, un clavari i dos jurats, el sistema d'insaculació d'elecció dels càrrecs i la manera com es distribuïen els càrrecs i les obligacions fiscals i militars entre les parròquies.⁷¹

La majoria de les localitats del Vallès van veure com la seva jurisdicció era venuda a particulars (Sánchez 1995; Ferrer 1970). La redempció esdevingué per a les parròquies una via onerosa, instigada —i probablement forçada— pels agents reials per recuperar la relació directa amb la monarquia i evitar els possibles abusos que podia comportar l'aplicació de les funcions del poder públic per part de particulars. No obstant això, els reis veien en les vendes de jurisdiccions una font d'ingressos i no era impossible que una localitat es vengués més d'un cop, com li va passar a Moià. Una manera de dificultar-ho era esdevenir carrer de Barcelona o d'alguna altra ciutat amb privilegis. Per això, amb la redempció, el monarca solia concedir la incorporació al dret d'alguna d'aquestes ciutats (Ferrer 1999; Ferrer 2003). Un munt de localitats vallesanes i d'altres bandes del Principat van esdevenir carrers de Barcelona. Pertanyer a la Ciutat Comtal permetia una certa permanència en la jurisdicció reial. A canvi, la ciutat aconseguia més prestigi i capacitat militar, perquè la parròquia havia de col·laborar en la host municipal a través de lleves específiques (Sobrequés 1987) o mitjançant la convocatòria del sacramental (Sabaté 2007: 91; Ferrer 1995). En la guerra civil del segle xv, que enfrontà les institucions del Principat contra Joan II, les parròquies del Vallès que eren carrers van col·laborar en l'exèrcit de la ciutat, la Bandera, l'any 1462; la universitat de Mollet, Parets i Gallecs hi va enviar deu homes.⁷² També els habitants de la vegueria de Barcelona i el Vallès acudiren quan se'ls va convocar a la crida del sometent o del sacramental, segons si es tractava de la ciutat de Barcelona o de «*la part forana*» (Sans i Travé 1992: 217-218). En aquell conflicte la Diputació del General va aconseguir que un exèrcit del Vallès i el Maresme estigués disponible per defensar la causa contrària a Joan II, especialment quan un exèrcit encapçalat per Gastó de Foix es va dirigir a Barcelona i va assetjar la ciutat (Rosell 1988).⁷³ Aparentment, doncs, la postura dels habitants de Mollet, formant part d'un carrer de Barcelona i com a territori sota el control de la Diputació del General, era favorable a les institucions catalanes enfrontades al rei Joan. Però recordem que els remences de Mollet tenien clares afinitats amb els seus correligionaris de la Muntanya, que estaven revoltats contra els senyors i donaven suport a Joan II en la guerra (Vicens Vives 1978: 68-79). Per tant, es pot dubtar que la col·laboració amb la Diputació i el Consell de Cent barceloní fos voluntària i que la participació militar es produís per les obligacions institucionals que comportava esdevenir carrer de Barcelona. La

71. ACA, Cancelleria, reg. 4701, f. 187v-193r. El principal motiu de la promulgació dels capítols van ser les disputes que hi havia entre les parròquies (Pérez 1993b).

72. AHCB, Cartes comunes originals, 1462, núm. 135.

73. El document que explica el fet es troba publicat a: Bofarull 1862: 126-128.

lleua del 1462 en la campanya de la Bandera barcelonina contra Joan II a les comarques lleidatanes va fracassar entre altres raons per la poca implicació de la tropa reclutada (Sobrequés 1987: 286).

El carreratge no bloquejava una possible nova venda de la jurisdicció. Ho dificultava, però no impedia que el monarca adjudiqués una altra vegada el domini de les tres parròquies. Això es desprèn d'un document del 1479 en què les parròquies de Mollet i Parets (es dedueix que també la de Gallecs) tenien un «dominum et possessorem». ⁷⁴ El noble Ferran de Rebolledo havia esdevingut senyor de les parròquies esmentades, probablement com a recompensa per les tasques que havia fet en l'administració reial. ⁷⁵ Però la jurisdicció devia tornar posteriorment a la monarquia perquè més endavant, ja en el segle XVII, Beltran Desvallés demanava en compensació pels serveis prestats el feu de Parets, Mollet i Gallecs, com a alternativa a un hàbit de l'orde de Calatrava per al seu fill o una «encomienda» de sis-cents ducats de renda. La petició de Desvallés no va ser atesa. ⁷⁶ La venda del domini de les parròquies era una opció que es podia plantejar la monarquia i que era valorada pels ingressos que comportava, la qual cosa duia que fos sollicitada per qui es creia amb el dret de ser recompensat. ⁷⁷

Els habitants de Mollet

Mollet era una vila rural. Ho era des segle X —que és des de quan sabem de la seva existència— i també en el segle XII —que és quan el coneixement sobre la seva composició topogràfica i socials ens és més abundant (Vilaginés 2006: 117-130). La distribució de l'espai agrari en el segle XV es continuava fent per masos. Els fogatges que es van fer al país amb finalitats fiscals comptaven llars o focs, que en el camp eren bàsicament masos. El mas era la unitat bàsica d'explotació agrària (To 1993; Benito 2019). El mas servia al senyor per recaptar les rendes, que eren recollides en capbreus; com a Mollet a finals del segle XII, o com en el que va manar fer Pere de Montornès, l'any 1357, de les seves possessions al terme del castell de Montornès (Reche 2014: 178, doc. 144). ⁷⁸ En aquest capbreu, Bernat Sala confessava que era home propi, soliu i afocat al mas Sala. Un descendent seu, Bartomeu

74. ACA, ORM, Monacals, lligall petit 41, plec VII, núm. 4683.

75. Fernando de Rebolledo va ser membre d'una família castellana fidel als monarques Trastàmara. El seu oncle va ser camarlenc i conseller del rei Joan II i va ser inclòs en la primera crida pública d'enemics del Principat feta a la ciutat per part de la Diputació del General, l'any 1462 (Sans i Travé 1992: 161). Fernando va alliberar el seu oncle amb el pagament d'un rescot, després que fos capturat a la batalla de Viladamat (1467); vegeu *Gran enciclopèdia catalana*, vol. 19, p. 145. Després del conflicte, l'any 1479, Fernando tenia un palau al carrer de Montcada i gaudia del favor del nou rei, Ferran II, que en la processó de Corpus li va adreçar un gest quan passava davant de casa seva (Sans i Travé 1994: 236). Amb el rei va participar en un torneig al Born l'any 1481 (Sans i Travé 1992: 286). No és cap disbarat pensar que el rei Joan va saltar-se la legalitat que impedia l'alienació de la jurisdicció de la universitat de Mollet, Parets i Gallecs, perquè les parròquies havien estat en el bàndol oposat i volia premiar un personatge que li va ser fidel.

76. ACA, Consell d'Aragó, lligall 0260, núm. 043 (1626).

77. Ja hem vist més amunt que, malgrat la promulgació de la pragmàtica de la unitat del regne de l'any 1399 per part de Martí l'Humà, les vendes no van cessar (Ferrer 1970: 355).

78. Sobre el paper dels capbreus en la gestió patrimonial, vegeu Mallorquí (20022), Benito (1993) i Ortí i To (2017).

Sala, va encapçalar la revolta remença al Vallès en la Segona Guerra dels Remences (1484-1486) i va liderar l'exèrcit remença que va derrotar un exèrcit dirigit pel veguer a Montornès el gener de 1485.⁷⁹

No coneixem l'extensió dels masos de Mollet, que podria servir per conèixer el grau de prosperitat dels pagesos.⁸⁰ En general, és clar que la condició remença no estava relacionada amb la pobresa del pagès i que hi havia pagesos de remença que fins i tot exercien de batlles de sac (Cuadrada 1994). També estudis recents sobre inventaris senyoriais, com els elaborats de les possessions de la Vall d'Aro del bisbat de Girona, determinen que la diferència social i econòmica dels pagesos no era tan acusada com es pensava (Marco 2008). La classificació en pagesos benestants, mitjans i menuts que s'ha fet fins fa poc no tindria en aquell cas gaire sentit. Tot i això, els pagesos que tenien masos més grans i posseïen més capacitat econòmica devien dirigir les comunitats rurals i probablement tenien contractats altres pagesos per a l'explotació de parts del mas. A Santa Perpètua de Mogoda, parròquia veïna de la de Mollet, trobem en el segle XIII grans masos que passaven de generació en generació, els pagesos dels quals disposaven d'altres pagesos que havien subestablert tinences (Vilaginés 2007: 104-110). El contracte agrari dominant que vinculava el senyor i el pagès per a l'explotació del mas era el contracte emfitèutic (Richou 2012: 37-49; Aventín 1996: 120-140). Aquest tipus de compromís es practicava des del segle X amb petites variacions, primer amb el nom de carta precària i més endavant amb el d'establiment. La penetració del dret romà va imposar el nom d'emfiteusi (Pons Guri 1989c). Els pagesos emfiteutes podien subestablir a altres pagesos parts del mas. Els subestabliments estan documentats al Vallès, tot i que no han deixat una informació abundant (Aventín 1996: 120-140). Però no els podem menystenir. Ja des de segles anteriors devien ser una realitat estesa, com hem vist en el cas de Santa Perpètua. A finals del segle XV, l'any 1498, el senyor de Vilatzir (Parets del Vallès) va confirmar l'establiment del mas Blanc de Gallecs a Narcís Bosc Negre.⁸¹ El mas estava format per un conglomerat de terres disperses pel terme de Gallecs i la població veïna de Caldes de Montbui. L'extensió i dispersió del mas fa pensar que l'explotació es devia fer amb el concurs d'altres pagesos que rebien les tinences a canvi de produir les rendes, tot assumint les obligacions del domini útil del mas (Feliu 2011: 37).

El segle XIV va comportar sotracs importants en la demografia de tot el país. Les dades demogràfiques de Mollet no reflecteixen, però, el daltabaix que es dedueix en altres contrades.⁸² Al llarg dels segles XIV i XV es constata que hi ha un estancament. Una estimació demogràfica a partir de la fundació del beneficiat de Santa Maria el 1322 ens situa entorn d'uns 220 habitants.⁸³ El fogatge de 1358, posterior a l'escomesa de la pesta negra de 1348,

79. AHCB, Lletres closes, 1483-1485, f. 190; citat per Vicens Vives (1978: 164).

80. Un estudi clàssic que estudia la composició social de la pagesia en una localitat rural és el d'Antoni Ll. Sanz (Sanz 1985). Una revisió d'aquest estudi el va fer Xavier Marco (Marco 2008). Sobre la composició social de territoris concrets a la baixa edat mitjana, vegeu Richou (2012).

81. BC, perg. 347, reg. 14976 (1498).

82. A Cassà de la Selva les dades mostren una disminució aproximada de la meitat de focs entre 1336 i 1378: Mallorquí (2018: 47-66).

83. ACA, Diversos, Can Falguera, secció 1, núm. 165.

comptabilitza 39 focs, que podrien correspondre a 195-235 persones (Pons Guri 1989b: 255-449). El fogatge de 1378 compta 34 focs (Bofarull 1856: 7 i 11-12). En el fogatge de 1497 apareixen 40 focs, cosa que representa una població, almenys des del punt de vista fiscal, estable (Iglésies 1991: 182).⁸⁴ El que destaca en aquest darrer recompte és la professió d'alguns dels caps de les llars. Hi apareixen dos paraires i un sastre; també un ferrer i un fuster; així mateix, un Fonolleda del molí, que podia exercir aquesta professió. També sabem que hi havia un carnisser, Joan Vilardell, segons l'acta del Llibre del Sindicat remença de 1448.⁸⁵

L'especialització professional s'accentua a mesura que passa el temps. Hi ha un primer antecedent en la figura del ferrer que trobem en el segle XII. L'any 1136 Guillem de Santiga va donar en feu les possessions que tenia a Mollet, en concret unes cases de la sagrera, on vivia i treballava Gerard Martí, ferrer.⁸⁶ Les cases de Gerard Martí són recordades en el capbreu de finals del segle XII.⁸⁷ La farga o ferreria en aquell moment encara funcionava perquè pagava rendes al bisbe. En el llevador de comptes del segle XIII el ferrer havia de pagar per la feina que feia i pel cens senyorial.⁸⁸ En la llista de parroquians de la fundació del beneficiat de Santa Maria de 1322 apareix Jacob, ferrer (Vilaginés 2006: 75-86). La ferreria solia estar controlada per algun senyor perquè era motiu de la recaptació del lloçol, que reportava ingressos destacables, encara que a Mollet no tenim constància que s'apliqués. A Santa Perpètua el lloçol era una renda universal i fixa, que generava guanys importants i segurs (Vilaginés 2006: 175-192).

Si el ferrer va ser el primer professional especialista a Mollet, amb el temps se n'hi van anar afegint d'altres. Ja hem esmentat la carnisseria, que apareix en el segle XV, en l'acta de 1448. La carnisseria va esdevenir una font d'ingressos senyorials, gairebé un monopoli, com la ferreria. A Montmeló, l'any 1364 el monopoli de la carnisseria era una prerrogativa de l'abadessa de Sant Pere de les Puelles, senyora de Montmeló. Els vilatans van demanar al rei que la carnisseria esdevingués un monopoli municipal. Finalment, amb la incorporació de la parròquia a la Corona, l'any 1493 els habitants de Montmeló es van lliurar de les rendes que el monestir cobrava per l'establiment.⁸⁹ Per això, s'entenen els conflictes que entorn d'aquesta activitat es podien generar: en referència a Mollet, en la mateixa època consta una disputa l'any 1437 i, més endavant, per exemple, l'any 1589 el fiscal va iniciar un procés contra el comú de Mollet per la carnisseria.⁹⁰

L'any 1322 apareixen un sastre (*sartoris*) i un teixidor (*textoris*).⁹¹ Són *cognomina*, però molt probablement es refereixen a l'activitat laboral dels seus propietaris. També tenim coneixement d'un Berenguer Escuder i tres homes més que es dedicaven al préstec i, per

84. L'original és a AHCB, Consell de Cent, Fogatges, XIX-2 i XIX-3.

85. *Llibre del Sindicat Remença*, f. 192r-v.

86. ACB, LAIV, 195, 447.

87. ACB, LAIV, 198, 461.

88. ACB, LAIV, 198, 462.

89. AMSPP, Speculum de propietats i alous, Montmeló, núm. 24 (1364), i ACA, Cancelleria, reg. 3805, f. 1-2 (1493).

90. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General del Reial Patrimoni, Processos, 1437, 1, J (1437), i ACA, Reial Patrimoni, BGRP, Processos, 1491, 1, F (1491).

91. ACA, Diversos, Can Falguera, secció 1, núm. 165.

Taula 3
Genealogies de les famílies estudiades en l'article

Familia	Capbreu del s. XIII	Llevador del s. XIII	Benefici del 1322	Sindicat del 1448	Fogatge del 1497	Segles posteriors al XV	
						XVI-XVII	XVIII
Banaloca	-Berengarius de Banneloca -Petri de Banneloca		-Berengarii Banyelocha		-En Banyalocha		XVI-XX
Borrell			-Felipii de Borrello 1305	-Raymundus Borrell -Ioanes Borrell	-Iohannes Borrell 1439 -en Borrell	-Cebria Borrell 1553 -Antonio Borrell 1678	-Juan Borrell 1720, 1725 -Juan Borrell 1756, 1760, 1775, 1779 -Juan Borell 1782, 1786, 1802, 1805
Ros	-Ros/Rossi	-Rocens	-Iacobus Ros	-Iacobus Ros -Petrus Ros 1446 -Iohannes Ros 1485	-en Ros del Vall -en Ros del Munt -en Ros de la plaça -en Ros -Vicenc Ros 1485	-Geraldus Ros 1545	-Marcos Ros 1868 -Frederic Ros 1875-1956 -Ros
Moragues	-Morages/ <i>Derdiant</i>	-Iohanes Morages	Ferrarii Moragas	-Iacobus Morages	-en Moragues		
Coscoi	-Coscoi		-Guillelmi de Coscono	-Petrus de Cosco	-en Cosco	-Antonio Cosco 1562	-Cusco 1726
Blanc			-Bartholomeus Blanch 1393 (Galles)	-Iohannes Blanch (Galles)	-en Blanch (Galles)	-Antici Blanc 1556 -Bernat Blanch 1582	-Isidro Blanch 1800 -Blanc (Galles)

En **negreta** s'indiquen els personatges amb condició servil demostrada.

En *cursiva* s'indiquen els masos; en rodona, els noms de persona.

En tipus reduït apareixen els anys (i els noms) que no corresponen al document de la columna, però que cronològicament hi són propers; també apareixen en tipus reduït les cronologies de les tres columnes de la dreta.

això mateix, eren acusats d'usura en la visita pastoral de 1305.⁹² Finalment, en el fogatge de 1497 és quan la diversitat d'activitats és més notòria: paraires, sastre, fuster i ferrer, denoten una activitat complementària a l'agrària, pròpia d'una localitat més desenvolupada econòmicament (Iglésies 1991: 182). Paral·lelament, s'havia creat un nucli urbà dens, amb una plaça on hi havia edificacions residencials (masos) com les de Ros i Riera de la plaça. S'havia ampliat la sagrera del segle XII, en la qual hi havia la ferreria i el cementiri. Potser la plaça del poble aleshores ja era a la part baixa del turó de l'església. Hi ha restes arqueològiques de segles anteriors que demostren que feia temps que el nucli poblacional ja s'estenia per la part baixa del turó de l'església.⁹³ Mollet és mencionat com a vila a començaments del segle XIV,⁹⁴ no com a parròquia. Probablement l'ús del terme servia per descriure una realitat vilatana que anava més enllà de la sagrera parroquial. L'expressió *villa* comença a usar-se en algunes localitats vallesanes ja en el segle XII i va servir específicament per referir-se a nuclis que tenien una irradiació econòmica sobre el territori comarcal i on hi havia la referència d'un mercat (Vilaginés 2001: 198-210). En el cas de Mollet expressa el creixement urbanístic de la població, com el de *pobla* ho feia a Santa Perpètua de Mogoda (Vilaginés 2007: 123-124),⁹⁵ mentre que el terme parròquia continuava referint-se a la institució que regulava la vida religiosa, comunitària i oficial (Mallorquí 2011).

El creixement més enllà de l'espai de l'antiga sagrera es pot relacionar amb la residència de fills fadrísters dels masos, com podria ser el cas de Ros de la plaça en el fogatge de 1497. El sistema hereditari de les masies provocava l'expulsió dels fills segons,⁹⁶ que s'establíen a les viles, ocupaven masos deshabitats o es traslladaven a les ciutats.⁹⁷ També s'explica per l'aparició d'especialistes (ferrers, carnisers, manufacturadors), que possiblement alternaven la seva professió amb activitats agràries (Mallorquí 1999: 75). La vila mantenia una relació intensa amb el món de les masies, com s'ha demostrat que passava de manera més general, acollint l'excés de població producte del sistema hereditari del camp i els serveis que el món rural necessitava.⁹⁸

Però, com hem dit, Mollet era una localitat rural, dedicada a l'activitat agrària, i els seus pagesos eren els que definien l'economia local. Els pagesos de Mollet estaven sotmesos a domini senyorial i alguns d'ells van esdevenir remences. Hi havia també alguns propietaris que residien a la localitat i no depenien de cap senyor. Un cas rellevant és el dels Bannaloca.

92. ADB, Visites Pastorals, 1 bis, 53v.

93. Sobre la topografia de Mollet en el segle XII, vegeu Vilaginés (2006: 117-130). Sobre noves troballes arqueològiques que demostren l'ampliació del nucli habitat, Matas i Roig (2007). El creixement urbanístic de la zona de l'església explica el nom de *vila* amb què es qualifica la localitat l'any 1310 (AHCB, Pergamins, 269, 1A-261).

94. AHCB, Pergamins, 269, 1A-261 (1310).

95. AHS, Mas Colomer, 4 (1377): «in sacaria sive in popula».

96. Sobre el sistema d'herència de l'hereu en el camp, vegeu Ferrer (2007) i Terrades (1984). Els antecedents de la figura de l'hereu en el món rural s'han estudiat a To (1997) i Vilaginés (2001).

97. A començaments del segle XIV, abans del període de la crisi demogràfica provocada per les fams i la pesta, es constata un excés de població en els masos, que en part es va dirigir als nuclis rurals (Mallorquí, 1999: 73).

98. Víctor Fariás (2009: 377-404) analitza les vinculacions entre les viles i els masos. En altres llocs on les viles eren més grans, es produí una fractura social entre els habitants de la vila i els pagesos forans, atès que hi aparegueren diferències jurídiques i socials, encara que aquest no va ser el cas de Mollet (Fernández Trabal 2002: 597-599).

Aquesta família és una de les que trobem al llarg de l'edat mitjana a Mollet, des del capbreu del segle XII fins al segle XV. En el segle XII veiem que els seus membres es mouen en àmbits destacats. Concretament, Berenguer era el batlle episcopal, el que confessava haver realitzat el capbreu esmentat.⁹⁹ Després, sabem per testaments i per documentació diversa que eren propietaris destacats de la zona, dedicats a facilitar préstecs en numèric i en espècie, tant als pagesos necessitats com al mateix bisbe (Vilaginés 2006: 49-58). A través de la documentació de la família sabem que el bisbe usava un sistema semblant a l'arrendament per recaptar les imposicions senyoriales. Els Bannaloca van exercir la funció de financers rurals, com també sabem que altres van fer en diversos llocs de la comarca (Fernández Cuadrench 1997). A la zona hi havia un lloc que rebia el topònim de Bannaloca i estava situat en una zona fèrtil, entre els rius i les rieres que conflueixen en el Besòs, cap al nord-est de Mollet.¹⁰⁰ Era el nucli patrimonial de la família. En el testament de Ramona, mare de Berenguer, signat a Barcelona, hi apareixen com a testimonis dos mercaders estrangers, que fan sospitar que potser els Bannaloca tenien interessos financers més enllà de les terres vallesanes (Alturo 1985, vol. II: 313-317, doc 285).

Més endavant, els Bannaloca, Bannalocha o Banyaloca apareixen sempre propers a la figura senyorial. En la visita episcopal de 1305 Berenguer de Bannaloca atén el bisbe Ponç de Gualba i col·labora en l'examen moral del comportament dels seus convilatans.¹⁰¹ El cognom torna a aparèixer en la llista de vilatans de 1322 en la mateixa figura de Berenguer, que hi surt com un dels vilatans il·lustres que promouen el beneficiat de Santa Maria, l'embrió del comú parroquial d'èpoques posteriors.¹⁰² En aquell moment, en la primera meitat del segle XIV, els senyors pugnaven per lligar els pagesos, fins i tot els propietaris aloers, al seu domini. Els Bannaloca eren dels pocs propietaris sense senyor alodial, probablement un dels quatre focs aloers que esmenta el fogatge de 1378 (Bofarull 1856: 7). Per a nosaltres és fàcil posar etiquetes, però per als contemporanis les situacions jurídiques amb el pas del temps esdevenien difoses. En aquest context, s'entén que el procurador senyorial, Bernat de Pujol, intentés exigir la intestia i l'eixorquia a la vídua de Berenguer de Bannaloca. Resulta xocant posar els Bannaloca en el grup dels pagesos servils, ja que havien estat preeminents personatges locals, eren propietaris aloers, havien estat vinculats al senyor bisbe i, fins i tot, havien exercit de batlles administradors del senyor en temps passats (Vilaginés 2006: 43-48).

Una situació anàloga es va produir a la Garriga l'any 1324.¹⁰³ El domer major i el rector de la parròquia volien aplicar als parroquians els mateixos mals usos, però els vilatans es

99. ACB, LAIV, 198, 461: «Hoc totum sicut superius scriptum est hostendit et affirmavit Berengarius de Banneloca baiulus episcopi ess iuris episcopi et tenuisse et habuisse voce episcopi».

100. El topònim i l'antropònim podien variar: Banaloca, Banalocha, Bayaloca... Coneixem l'existència del topònim l'any 1142, però sense precisar on es trobava exactament: ACB, LAIV, 195, 447. El més probable és que estigués situat dins de la parròquia de Mollet, però un document del segle XVI l'ubica al nord-est de Montmeló, a prop del riu Congost: ASPP, Papers de Montmeló, títol 21, f. 185 i 186 (1541).

101. ADB, Visites pastorals, 1 bis, 53v.

102. ACA, Diversos, Can Falguera, secció I, núm. 165.

103. Fundació Maurí de la Garriga, doc. 10.

van queixar i van reclamar davant del bisbe, que els va donar la raó. La intestia i l'eixorquia s'aplicaven en el cas que el pagès morís sense deixar clara l'herència. Intentar cobrar els esmentats mals usos a pagesos sense dependència senyorial, perquè tenien patrimoni propi, com era el cas dels Bannaloca, era un bon negoci.

Els Bannaloca eren una família de petits propietaris aloers ben relacionats, malgrat l'intent d'aplicar-los algun mal ús. A part d'ells, la gran majoria d'habitants de Mollet eren pagesos que exercien el domini útil de les terres senyorials. Treballaven en terres senyorials del bisbat i tenien masos. Recordem que, en el fogatge de 1378, trenta dels trenta-quatre focs eren d'entitats eclesiàstiques. Entre les famílies que coneixem n'hi ha algunes que mantenen una continuïtat en el temps i han perviscut fins al segle xx. Elles, les famílies o les masies. La majoria de famílies, sobretot les més importants, van acudir a la crida del 1448 perquè eren remences.

Podem observar l'evolució en el temps d'algunes d'aquestes famílies. Una de les que coneixem més és la dels Borrell. Actualment encara es conserva a Mollet una imponent masia que porta el seu nom: un edifici massís, gairebé tan sòlid com la casa senyorial dels Vilatzir, no gaire distant.¹⁰⁴ El *cognomen* Borrell no apareix en el capbreu de finals del segle xii, ni en el llevantador de censos del xiii. Però el trobem ja en el segle xiv, concretament en la visita pastoral de l'any 1305.¹⁰⁵ Felip Borrell va ser, juntament amb dos germans Bannaloca (Bayaloch), el batlle i dos parroquians més, els que van informar el bisbe de les infraccions morals que es cometien a la localitat (usura, amistançaments, fetilleria, absència a missa...). Felip Borrell també apareix com un dels vilatans destacats en la fundació del benefici parroquial de 1322, cosa que evidencia seva rellevància social en la localitat.¹⁰⁶ Un successor seu, Joan Borrell, tenia interessos en la riera del Tenes, on explotava el molí Despiells en establiment l'any 1439 (Vilaginés 2006: 205-216). Aquell any va disputar l'aigua que movia el seu molí a Joan Planella, senyor de Vilatzir, i aquest el va portar a judici.¹⁰⁷ Més endavant, probablement el mateix Joan Borrell acudia a la crida dels pagesos de remença de l'any 1448 juntament amb un Raymundus Borrell, possiblement parent seu. Això demostra que estava vinculat personalment al senyor local, el bisbe, del qual devia posseir terres i al qual estava sotmès personalment, com a remença. L'any 1497 trobem un foc amb el cognom Borrell en el fogatge de Mollet (Iglésies 1991: 182).

La història de la família es perllonga en el temps. En el segle xvii els seus membres apareixen en dos litigis: l'any 1678 i l'any 1760.¹⁰⁸ La importància social es manifesta en l'activitat política local. Cebrià Borrell va ser batlle l'any 1553 (Iglésies 1979: 347-348). En el segle xviii Joan Borrell va ser batlle en dues ocasions i diversos cops algun membre de la família va exercir de regidor (Tarrés 1988: 77-88). Ja en el segle xix, l'any 1846, els germans Josep, Pere, Joan i Pau Borrell Rovira del Vilar s'enfrontaren a la seva mare i el seu germà

104. Vegeu el mapa 2.

105. ADB, Visites pastorals, 1 bis, 53v.

106. ACA, Diversos, Can Falguera, secció 1, núm. 165.

107. ACA, Cancelleria, reg. 3246, f. 175, 176 i 177.

108. ACA, Reial Audiència, Plets civils, 29604 (1678); ACA, Reial Audiència, Plets civils, 1678 (1678), i ACA, Reial Audiència, Plets civils, 23257 (1760).

per temes d'herència.¹⁰⁹ Es pot constatar que els Borrell tenien una llarga genealogia que demostra que aquella família preeminent dels segles XIV i XV, sotmesa als vincles servils, va continuar fins a èpoques contemporànies (Vilaginés 2017).

Una altra família que té una continuïtat amb un protagonisme anàleg és la dels Ros. En el capbreu del segle XII es menciona un mas Ros que pertanyia al bisbat.¹¹⁰ També un Rossi, probablement relacionat amb el mas, tenia un sagrer pel qual pagava una renda al bisbe.¹¹¹ Dècades més tard, Berenguer de Rocens (o Rosens) pagava una renda per reconeixement al bisbe.¹¹² L'any 1322, en la creació del beneficiat de Santa Maria, Jacob Ros s'inclou entre el grup de vilatans preeminents que promouen la fundació.¹¹³ Un altre Jacob Ros, amb un Pere i un Joan Ros, acudeixen a la convocatòria dels pagesos remences de 1448.¹¹⁴ Pere Ros tenia una peça de terra del monestir de Sant Pere de les Puelles al terme de Paretès.¹¹⁵ La família s'anava diversificant, com es constata en el fogatge de 1497, en el qual apareixen quatre focs amb el mateix cognom: en Ros del Vall, en Ros del Munt, en Ros de la Plaça i el foc d'en Ros (Iglésies 1991: 182). Un membre de la família va tenir un paper destacat en el desenvolupament del conflicte remença. L'any 1485 va actuar com a comisari en la recaptació d'un tall de cinc sous entre els remences del Vallès per sufragar les despeses que s'havien de generar en les negociacions prèvies a la Sentència Arbitral de Guadalupe, com a representant de la part pagesa del conflicte.¹¹⁶ També Vicenç Ros va ser encarregat de recaptar i dipositar el tall establert per pagar la compensació reial que convenia la Sentència Arbitral. El primer dimecres del mes d'abril de 1495 li fou presentat el requeriment i va ser llegit en la seva presència (Vicens Vives 1954: 186).

La família es va implicar en el procés remença, almenys en la seva darrera part, quan es buscava una solució al conflicte i després de l'edicte que posava fi a la disputa. La seva prosperitat no va disminuir amb la sentència arbitral, sinó al contrari. Com a mostra de la preeminència social i política en èpoques posteriors, trobem membres de la família com a batlles (l'any 1545 i l'any 1753) i també com a regidors (1718, 1729) (Pérez 1993a: 65; Tarrés 1988: 77-89). Un d'ells, Vicenç Ros, va tenir una activa vida política municipal, atès que va ser regidor els anys 1756, 1762, 1771, 1774 i 1798, així com procurador síndic l'any 1779.¹¹⁷ També trobem Joan Ros actuant en dos processos l'any 1751.¹¹⁸

En el segle XIX apareix un Marc Ros formant part d'una candidatura a les eleccions municipals de 1868, a l'inici del procés revolucionari (Corbalán i Lardín 1993: 94). En el segle XX

109. ACA, Reial Audiència, Plets civils, 801.

110. ACB, LAIV, 198, 461.

111. ACB, LAIV, 198, 461.

112. ACB, LAIV, 198, 462.

113. ACA, Diversos, Can Falguera, secció 1, núm. 165.

114. *Llibre del Sindicat Remença*, f. 192r-v.

115. AMSPP, Sèrie Lligalls, lligall 60, Capbreu de Montmeló de 1446.

116. ACA, Reial Patrimoni, 2610, f. 2v.

117. ACA, Reial Audiència, Nomenaments, reg. 526, f. 13; ACA, Reial Audiència, Nomenaments, 945, f. 15v; ACA, Reial Audiència, Nomenaments, reg. 957, f. 12; ACA, Reial Audiència, Nomenaments, reg. 1243, f. 293; finalment, ACA, Reial Audiència, Nomenaments, reg. 962, f. 18v.

118. ACA, Reial Patrimoni, BGRP, Processos, 1751, 1, F.

el cognom està profundament estès entre els habitants de Mollet i Gallecs. Frederic Ros, provinent d'una família de propietaris i eminent industrial, va ser un dels membres més destacats de la localitat en les primeres dècades del segle xx (Arimón 2015: 175-192). El cognom també ha quedat fossilitzat en algun topònim, com la masia de Can Ros (Pérez 1993: 69).

Un altre nom que apareix entre els assistents a la convocatòria de 1448 és el de Jacob Moragues. Ens podem remuntar al capbreu de finals del segle xii, en el qual trobem un Moragues que pagava pels seus drets sobre la sagrera i que tenia un mas anomenat Derdiant, on residia.¹¹⁹ En el llevador de censos del segle xiii apareix un Joan Moragues que ret reconeixement al bisbe.¹²⁰ També en aquest cas podem observar una relació de dependència amb el senyor, el bisbe, que es remunta a segles enrere i que va acabar amb el sotmetiment servil. A la llista de parroquians de 1322 s'esmenta un Ferreri Moragues entre el selecte grup d'instigadors del nou beneficiat local.¹²¹ Can Moragues, podem suposar que era un mas encara, era un foc en el fogatge de 1497 (Iglésies 1991: 182). Els Moragues eren serfs, però també destacades personalitats de la localitat, probablement amb una certa preeminència social.

El topònim Coscoi el trobem a començaments del segle xix al sud de la localitat.¹²² En un mapa del terme municipal del segle xviii apareix clarament situat, coincidint amb la hipotètica ubicació del segle xix (Pérez 2014). Can Coscoi era la concreció en l'espai del nom de la família que va posseir el mas durant generacions, tot i que en el mapa de 1726 ja queda clar que qui hi residia no es deia de la mateixa manera.¹²³ Coscoi era el nom d'un dels posseïdors de sagrers del segle xii.¹²⁴ En el segle xiv Guillem Coscono era un dels personatges que promogueren la fundació del beneficiat de Santa Maria.¹²⁵ No obstant això, un descendent seu, Pere Cosco, l'any 1448 era pagès de remença.¹²⁶ La família devia residir en un mas que es comptabilitzava en el fogatge de 1497 («en Cosco») (Iglésies 1991: 182), podem suposar que en l'indret que ja sabem ubicar a partir del mapa de 1726. La família va tenir continuïtat almenys fins a la meitat del segle xvi, quan trobem Antoni Cosco en un procés legal contra Antoni Fonolleda, l'any 1562.¹²⁷

Joan Blanc era pagès de Gallecs i també va acudir a la convocatòria de 1448 a la plaça de Mollet.¹²⁸ Residia i posseïa el mas Blanc de Gallecs. La masia de Can Blanc es va conservar fins ben entrat el segle xix, situada a prop del nucli de l'església de Gallecs (Ansó i Cam-

119. En el mateix document apareix un Moragues de Vilatzir, que podria ser el mateix. Una lectura acurada del text porta a deduir que no és així, sinó que són dues persones diferents. ACB, LAIV, 198, 461.

120. ACB, LVIV, 198, 462.

121. ACA, Diversos, Can Folguera, secció 1, núm. 165.

122. «Can Cuscó» (1810): Vilaginés (1996: 48).

123. «Masia Cusco, avuy Dalmases»: ACA, Col·lecció de mapes i plànols, 645 (1726).

124. ACB, LAIV, 198, 461.

125. ACA, Diversos, Can Folguera, secció 1, núm. 165 (1322).

126. *Llibre del Sindicat Remença*, f. 192r-v.

127. ACA, Reial Patrimoni, BGRP, Processos, 1562, 1, Ak.

128. *Llibre del Sindicat Remença*, f. 192r-v.

poy 2011: 43). El mas era propietat senyorial de la família Planella de Vilatzir. Bartomeu Blanc i el seu mas van quedar vinculats a la jurisdicció de Marc Planella quan les parròquies de Gallecs, Mollet i Parets van ser redimides i van tornar a la jurisdicció reial, l'any 1393 (Vilaginés 2006: 171-172).¹²⁹ El monarca va acceptar que Bartomeu i altres pagesos de Gallecs i Parets continuessin sota la jurisdicció de Marc Planella argüint que ells i els masos que tenien com a propietaris útils eren de la senyoria de Marc. L'any 1497 hi havia un cap de casa (de foc) anomenat Blanc en el fogatge d'aquell any (Iglésies 1991: 182); probablement es tractava de Narcís Bosc Negre, a qui deien Blanc perquè vivia en el mas Blanc. Aquell any va veure ratificat l'establiment del mas per part de Joan de Malla, senyor de Vilatzir.¹³⁰ Cal dir que els Planella es van emparentar amb els Malla i el cognom dels senyors de Vilatzir va canviar com a nom de la casa senyorial, que en el segle XVII va passar a dir-se Torre de Malla (Vilaginés 2020: 30-33).

Més enllà de la Sentència Arbitral de Guadalupe, quan els mals usos van ser abolits, la vinculació de dependència entre els propietaris útils del mas Blanc i els senyors de Vilatzir es va mantenir. L'any 1556 Francesc Pujol, cavaller de Barcelona, actuava com a procurador de Flamidi Boil de Malla, senyor de Vilatzir, i va fer un establiment a Antic Blanc, pagès de Gallecs, del mas Blanc.¹³¹ Les relacions senyorials no s'havien alterat.

Malgrat tot, els Blanc, com a propietaris útils del mas Blanc, van prosperar. Una mostra és que un membre de la seva família va poder arribar a graduar-se en estudis en medicina. Bernat Blanc, nascut a la parròquia de Gallecs, va obtenir el títol de batxiller en medicina l'any 1582 (Calbet i Corbella 1981: 1 i 83). Els Blanc van esdevenir notables personalitats locals i van actuar en la vida pública local, atès que van ser regidors de la universitat de Mollet, Parets i Gallecs en nombroses ocasions durant el segle XVIII: 1730, 1750, 1755, 1759, 1765, 1768, 1771, 1775, 1779, 1788, 1795, 1801 i 1805 (Tarrés 1988: 77-89). A principis del segle XIX Isidre Blanch era el quart propietari en patrimoni de Gallecs (Ansó i Campoy 2011: 43).

Conclusions

Els noms Borrell, Ros, Moragues, Blanc i Coscoi són exemples destacats de famílies que han tingut un paper actiu i rellevant en la vida comunitària de Mollet durant segles. La seva preeminència social en la localitat, liderant la població local en moments importants, es fa evident en la gestió dels interessos col·lectius, ja sigui en la vida política local (actuant com a batlles o regidors), ja sigui en iniciatives de certa transcendència (en la fundació del beneficiat parroquial o en la recaptació de talles), així com en la relació del col·lectiu local amb forces socials i polítiques exteriors (en les visites pastorals, en la crida per formar el sindicat remença i en la lluita per la redempció de la jurisdicció). En totes aquestes situa-

129. ACA, Cancelleria, reg. 1907.

130. BC, perg. 347, reg. 14976 (1498).

131. BC, perg. 90, reg. 5335 (1556).

cions apareixen els cognoms esmentats, com també d'altres (Fonolleda, Fonollar, Garenjol, Riera, Boscarons...). Els cinc noms els trobem en la reunió del dia 24 de novembre de 1448, a la plaça del poble. Per tant, en aquell moment tots aquests cognoms eren de famílies remences. I ho eren perquè des de feia temps el seu senyor, la institució episcopal, s'havia encarregat de lligar-los personalment a la seva senyoria.

Però la seva preeminència social anava paral·lela a la seva prosperitat econòmica. El seu lideratge era indestriable de la seva solvència. Eren propietaris útils i la mena de contractes que gaudien, majoritàriament de caràcter emfitèutic, els permetien prosperar econòmicament.

La remença els lligava, però no els ofegava. Eren pagesos grassos que lluitaven per tenir més llibertat. La van aconseguir amb la sentència de Guadalupe i això els va possibilitar continuar prosperant.¹³² Els senyors —el bisbe de Barcelona, en el cas que ens ocupa— lluitaven per evitar perdre un marc social i econòmic que els assegurava la continuïtat de les recaptacions de les rendes en el temps. També intentaven estendre els mecanismes de domini (els mals usos) entre els grups que eren propietaris aloers, sense dependència senyorial. Ho van provar amb els Bannaloca. No se'n van sortir.

Els mals usos eren un sistema de control social i d'explotació econòmica. Les reivindicacions remences van posar en qüestió la preeminència senyorial. La solució final del conflicte no va satisfer les reclamacions radicals dels pagesos, però va permetre als sectors rurals benestants alliberar-se de les imposicions arbitràries que representaven els mals usos i els va confirmar el domini útil de la terra.

Així doncs, en un petit territori del Vallès, després de la Sentència Arbitral de Guadalupe el panorama que observem és un grup dirigent que tenia el control del domini directe de la terra i, per sota seu, la capa més activa econòmicament que disposava del domini útil, la de les elits pageses locals: pagesos de mas, en gran part antics remences alliberats de les servituds, que continuaven prosperant, tot i no disposar de tot el domini sobre la terra.¹³³ En els segles posteriors a la Sentència, l'aspecte del paisatge rural va canviar. En són testimonis el creixement dels nuclis urbans de la ruralia, com Granollers (Dantí 2001: 16-25 i; Vila i Pancorbo 2009: 28-32), mercats agraris comarcals des d'època medievals, i la difusió de' imponents masies, competidores en espectacularitat amb les mansions senyorial, les quals encara avui dia podem contemplar.¹³⁴ A Mollet, l'elit pagesa que governava la parròquia a principis del segle XIV, formada majoritàriament per pagesos sotmesos a la remença però amb recursos econòmics, va superar la crisi social del segle XV i va continuar protagonitzant la vida comunitària fins a finals de l'Antic Règim. El cas de Mollet ens permet observar d'una manera diacrònica i mitjançant uns casos concrets les continuïtats en el lideratge d'una comunitat rural.

132. Les condicions estructurals del camp català no van canviar gaire després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (Guifré i Lluch 2001). En tot cas, els pagesos de mas van reafirmar el domini útil sobre la terra (Ferrer 2015: 77).

133. Aquesta realitat, establerta en el segle XVI, es va mantenir fins entrat el segle XIX (Ferrer 2015).

134. Les famílies pageses benestants competien en les construccions rurals amb les famílies de la petita noblesa (Mallorquí 2005). També Joaquim Graupera constata l'afany de les famílies pageses benestants de mostrar la seva prosperitat al Baix Maresme (Graupera 2019). Un estudi exhaustiu de la masia a la comarca del Vallès Oriental es troba a Barbany (1996).

Abreviatures

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACB	Arxiu de la Catedral de Barcelona
ADB	Arxiu de la Diòcesi de Barcelona
AHCB	Arxiu Històric Municipal de Barcelona
AHS	Arxiu Històric de Sabadell
AMSP	Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puelles
BC	Biblioteca de Catalunya

Bibliografia

- ALTURO, Jesús (1985). *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*. 3 vols. Barcelona: Fundació Noguera.
- ARIMON, Glòria (2015). «Frederic Ros Sallent i Mollet del Vallès», *Notes*, núm. 30, p. 175-192.
- ANSÓ, Judith i; Campoy, Glòria (2011). *La vida rural a Gallecs.: Dietaris de Joan Ros Herero (1895-1978)*. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans i/ Ajuntament de Mollet del Vallès.
- AVENTÍN, Mercè (1996). *La societat rural a Catalunya en temps feudals*. Barcelona: Columna.
- BARBANY, C.; *iet altres*. (1996). *De la balma a la masia.: L'hàbitat medieval i modern al Vallès Oriental*. Granollers: Museu de Granollers.
- BAUCELLS, Josep (1999). «Visitas pastorales: siglos XIV i XV», *Memoria eEcclesiae*, núm. 15, p. 165-294.
- BENITO, Pere (1993). «Hoc est breve. L'emergència del costum i els orígens de la pràctica de capbreu (segles XI-XIII)». Dins *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*. Barcelona: CSIC, p. 3-27.
- BENITO, Pere (2019). «El mas català com a estructura senyorial. Canvis i continuïtats al llarg de l'edat mitjana». Dins *«In Maritima»: 2n Simposi sobre història, cultura i patrimoni del Maresme medieval. Masos, masies i bordes: activitats agràries i elements patrimonials*. Vilassar de Dalt: Museu Arxiu de Vilassar de Dalt / Arxiu Comarcal del Maresme / Maresme Medieval, p. 77-108.
- BONNASSIE, Pierre (1981). *Catalunya mil anys enrere*. 2 vols. Barcelona: Edicions 62.
- BOFARULL, Próspero (1856 i 1862). *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*. Vols. XII i XXIII Barcelona: Arxiu de la Corona d'Aragó.
- CALBET, Josep M.; CORBELLA, Jacint (1981). *Diccionari bibliogràfic de metges de Catalunya*. 3 vols. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana / Rafael Dalmau.
- CORBALÁN, Joan; Lardín, Antoni (1993). «El segle XIX». Dins *Moledo-Mollet: 993-1993*. Mollet del Vallès: Ajuntament de Mollet del Vallès.
- CUADRADA, Coral (1988). «El sacramental i les franqueses del Vallès i del Maresme a l'edat mitjana». Dins *XXXII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos. Granollers, 17 i 18 d'octubre de 1987*. Granollers: Museu de Granollers, p. 203-217.

- CUADRADA, C. (1994). «La pagesia medieval, una classe homogènia? (Anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII i XIV)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 5, p. 67-80.
- DANTÍ, Jaume (2001). «Granollers: una vila amb places i porxos», *Lauro. Revista del Museu de Granollers*, núm. 21, p. 16-25.
- DANTÍ, Jaume (dir.) (2004). *Parets 904-2004: Un poble, una parròquia*. Parets del Vallès: Ajuntament de Parets.
- FARIAS, Víctor (2002). «Entre ofensiva monàrquica i resistència senyorial. Sobre els orígens de la "servitud" dels homes de mas a la Catalunya dels segles XIII-XIV», *Recerques*, núm. 45-46, p. 139-170.
- FARIAS, Víctor (2009). *El mas i la vila a la Catalunya medieval: Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- FELIU, Gaspar (1992). «El pes econòmic de la remença i els mals usos», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22, p. 145-160.
- FELIU, Gaspar (2011). «Rellegint la història dels remences de Jaume Vicens Vives», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 22, p. 33-64.
- FERNÁNDEZ TRABAL, Josep (2002). «El conflicte remença a la Catalunya del segle XV (1388-1486)», *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, vol. 17, núm. 42-43, p. 587-624.
- FERNÁNDEZ-CUADRENCH, Jordi (1997). «Crèdit jueu i solidaritat vilatana al Vallès», *Estudis Històrics i Documents de l'Arxiu de Protocols*, núm. 5, p. 43-58.
- FERRER, M. Teresa (1970). «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7, annex 7, p. 370-376.
- FERRER, M. Teresa (1995). «El sacramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 1, p. 61-70.
- FERRER, M. Teresa (1999). *El carreratge de Barcelona: L'associació de municipis a l'edat mitjana* (Conferència, Saló de Cent, 10 de febrer de 1999, 750 aniversari dels privilegis atorgats per Jaume I a la ciutat de Barcelona, 1249-1999). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- FERRER, M. Teresa (2003). «Viles i llocs associats a Barcelona a l'edat mitjana. El carreratge». Dins *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als Decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 3. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 293-314.
- FERRER, Llorenç (2007). *Hereus, pubilles i cabalers: El sistema de l'hereu a Catalunya*. Catorroja: Afers.
- FERRER, Llorenç (2015). «La formació d'una estructura de la propietat de la terra a la Catalunya Vella (segles XVI-XIX)», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, núm. 33, p. 67-93.
- FREEDMAN, Paul H. (1988a). «L'ius maltractandi català». Dins *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*. Barcelona: Edicions 62, p. 107-129.
- FREEDMAN, Paul H. (1988b). «Juristes catalans i l'origen de la servitud». Dins *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*. Barcelona: Edicions 62, p. 147-187.

- FREEDMAN, Paul H. (1988c). «La pagesia servil al segle XIII». Dins *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*. Barcelona: Edicions 62, p. 107-130 i 131-146.
- FREEDMAN, Paul H. (1993). *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*. Vic: Eumo.
- FREEDMAN, Paul H. (1994). «Dues guerres pageses: remences catalans i camperols alemanys», *Pedralbes*, núm. 14, p. 39-59.
- FREEDMAN, Paul H. (1999). *Images of the medieval peasant*. Stanford: Stanford University.
- FREEDMAN, P. H. (2013). «Servitud pagesa a la Catalunya medieval», *Catalan Historical Review*, núm. 6, p. 147-156.
- GRAUPERA, Joaquim (2019). «La sala i el tinell. L'ennobliment de les masies post-remences al Baix-Maresme (s. XV-XVI)». Dins *In marítima: Segon simposi sobre història, cultura i patrimoni del Maresme medieval. Masos, masies i bordes: activitats agràries i elements patrimonials*. Vilassar de Dalt: Museu Arxiu de Vilassar de Dalt / Arxiu Comarcal del Maresme / Maresme Medieval, p. 155-178.
- GUIFRÉ, Pere; LLUCH, Rosa (2001). «Continuïtats del mas català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe (segles XV i XVI)». Dins *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Barcelona: CSIC, p. 593-610.
- HERNÁNDEZ, Francesc Xavier (2003). *Història militar de Catalunya*. Vol. 3. Barcelona: Rafael Dalmau.
- HINOJOSA, Eduardo (1905). *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez.
- HOMS, M. Mercè (2005). *El sindicat remença de l'any 1448*. Girona: Ajuntament de Girona / Fundació Noguera (Documents de l'Arxiu Municipal, 11).
- IGLÉSIES, Josep (1991). *El fogatge de 1497: Estudi i transcripció*. Vol. I. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana / Rafael Dalmau.
- IGLÉSIES, Josep (1979). *El fogatge de 1553: Estudi i transcripció*. Vol. I. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana / Rafael Dalmau.
- LLUCH, Rosa (2005). *Els remences: La senyoria de l'almoïna de Girona als segles XIV i XV*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Centre de Recerca d'Història Rural.
- MALLORQUÍ, Elvis (1999). «Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)». Dins *Homes, masos, història: La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MALLORQUÍ, Elvis (2002). «Les campagnes de Gérone (Catalogne) au travers des capbreus de la première moitié du XIVe siècle». Dins *Terriers et plans-terriers du XIIIe au XVIIIe siècle: Actes du Colloque de Paris (23-25 septembre 1998)*. París: Association d'Histoire des Sociétés Rurales / École National des Chartres, p. 343-360.
- MALLORQUÍ, Elvis (2005). «El sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna», *Quaderns de la Selva*, núm. 17, p. 81-103.
- MALLORQUÍ, Elvis (2011). *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV*. Barcelona: Fundació Noguera.

- MALLORQUÍ, Elvis (2018). «Els remences de Cassà de la Selva». Dins *Les guerres i els seus efectes: Cassà de la Selva, segles XIV-XX*. Cassà de la Selva: Ajuntament de Cassà de la Selva, p. 47-66.
- MARCO, Xavier (2008). «La diferenciació pagesa a la Catalunya baixmedieval: la revisió del cas de la Vall d'Aro», *Estudis d'història agrària*, núm. 21, p. 125-149.
- MARTÍNEZ, Alejandro (2009). «Els senyors de la Marina de la Selva. Segles XIII-XIV», *Singladures*, núm. 26, p. 23-41.
- MATAS, O.; ROIG, J. (2007). «La intervenció arqueològica a la plaça Prat de la Riba, 14 (Mollet del Vallès): els primers indicis arqueològics del Molletum medieval», *Notes*, núm. 22, p. 29-43.
- MONJAS, Lluís (2005). *Les comunitats parroquials del Baix Llobregat a finals de l'edat mitjana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat.
- ORTÍ, Pere; TO, Lluís (2014). «Serfdom and standards of living of the catalan peasantry before and after Black Death of 1348». Dins *Schiavitù e servaggio nell'economia europea, secc. XI-XVIII. Atti della Quarantacinquesima Settimana di Studi. 14-18 aprile 2013, Prato*. Florència: Firenze University Press, p. 155-172.
- ORTÍ, Pere; TO, Lluís (2017). «Des terriers médiévaux et modernes au registre de la propriété en Catalogne». Dins *Estimes, compoix et cadastres: Histoire d'un patrimoine commun de l'Europe méridionale. Du document fiscal au patrimoine documentaire, 25 et 26 Septembre 2015*. Tolosa: Le Pas d'Oiseau, p. 3-19.
- PÉREZ, Xavier (1993a). «L'època moderna». Dins *Moledo-Mollet: 993-1993*. Mollet del Vallès: Ajuntament de Mollet del Vallès.
- PÉREZ, Xavier (1993b). «El règim municipal al Baix Vallès en el segle XVI», *Notes*, núm. 7, p. 59-76.
- PÉREZ, Xavier (2014). «Plànol del Baix Vallès, 1726», *Notes*, núm. 29, p. 53-58.
- PONS GURI, Josep M. (1988). *Les col·leccions de Costums de Girona*. Barcelona: Fundació Noguera.
- PONS GURI, Josep M. (1989a). «Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines (segles XIII-XV)». Dins *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. III. Barcelona: Fundació Noguera, p. 323-338.
- PONS GURI, Josep M. (1989b). «Un fogatjament desconegut de l'any 1358». Dins *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. I. Barcelona: Fundació Noguera, p. 255-449.
- PONS GURI, Josep M. (1989c). «Entre l'emfiteusi i el feudalisme». Dins *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. III. Barcelona: Fundació Noguera, p. 185-192.
- PRUENCA, Esteve (1995). *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*. Barcelona: Fundació Noguera.
- RECHE, Albert (2014). *L'Speculo de 1764: Una aproximació documental al Montornès medieval*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Ajuntament de Montornès del Vallès.
- RICHOU, Montserrat (2012). *La terra, la família i la mort al Baix Maresme (1348-1486)*. Barcelona: Fundació Noguera.

- RIERA, Antoni (1992). «El bisbat de Girona al primer terç del segle xv. Aproximació al context sòcio-econòmic de la sèrie sísmica olotina (1427-1428)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22, p. 161-204.
- RIUS, Josep (1945). *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*. Vol. III. Barcelona: CSIC.
- ROSELL, Mercè (1988). «Mollet i el Vallès durant la guerra contra Joan II (1462-1472)», *Notes*, núm. 2, p. 17-24.
- SABATÉ, Flocel (2007). *El sometent a la Catalunya medieval*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- SALRACH, Josep M. (1989). «La pesta negra i els orígens del problema remença». Dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 13-34 (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 24).
- SALES, Lluís (2010). «El setge i l'ocupació del castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial», *Quaderns de la Selva*, núm. 22, p. 55-77.
- SÁNCHEZ, Manuel (1995). *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Vic: Eumo / Universitat de Girona.
- SÁNCHEZ, Manuel (1996). «Violència señorial en la Cataluña Vieja: la possible pràctica del *ius maletractandi* en el término de Castellfollit (primer tercio del siglo XIV)», *Miscel·lània de Textos Medievales*, núm. 8, p. 199-229.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. (ed.) (1992). *Dietari o llibre de jornades de Jaume Safont (1411-1484)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- SANS I TRAVÉ, Josep M. (dir.) (1994). *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. 1. Barcelona: DOGC.
- SANZ, Antoni Ll. (1985). «La pabordia d'Aro de la catedral de Girona, 1180-1343». Dins *La formació i expansió del feudalisme català*. Girona: Universitat de Girona, p. 419-436 (Estudi General, 5-6).
- SERRA, Eva (1980). «El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe», *Recerques*, núm. 10, p. 17-32.
- SOBREQUÉS, Jaume (1987). «La bandera de Barcelona durant la campanya de 1462». Dins *La guerra civil catalana del segle xv*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62, p. 267-299.
- TARRÉS, Josep M. (1988). *Parets del Vallès: Aproximació històrica al segle XVIII*. Parets del Vallès: Ajuntament de Parets del Vallès.
- TERRADES, Ignasi (1984). *El món històric de les masies: Conjectures generals i casos particulars*. Barcelona: Curial.
- TO, Lluís (1993). «Le mas catalan du XIIe siècle; genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asserviment de la paysannerie», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, núm. 36/2, abril-juny, p. 151-177.
- TO, Lluís (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TO, Lluís (2000). «Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200». Dins *La ciutat i els poders / La vile et les pouvoirs: Actes du colloque du Huitième centenaire de la carte de Perpignan 23-25 octobre 1997*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan.

- To, Lluís (2011). «Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives fins als nostres dies», *Plecs d'Història Local*, núm. 143, novembre, p. 3-5.
- VICENS VIVES, Jaume (1978). *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona: Vicens Vives.
- VICENS VIVES, Jaume (1954). *El Gran Sindicato Remensa (1488-1508)*. Madrid: CSIC.
- VILA, Josep M.; PANCORBO, Ainhoa (2009). «La topografia urbana de Granollers entre els segles XI i XVI. Estat de la qüestió i hipòtesi de configuració», *Lauro. Revista del Museu de Granollers*, núm. 30, p. 10-32.
- VILAGINÉS, Jaume (1996). «La batalla de Mollet de la Guerra del Francès», *Notes*, núm. 10, p. 37-56.
- VILAGINÉS, Jaume (2000). *La implantació del feudalisme a la societat del Vallès Oriental. Segles X-XII: Espai, alimentació i societat* (Tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- VILAGINÉS, Jaume (2001). *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 191-198.
- VILAGINÉS, Jaume (2006). *La gent i el paisatge: Estudis sobre el Vallès medieval*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VILAGINÉS, Jaume (2007). *Cavallers, pagesos i templers: Santa Perpètua a l'edat mitjana (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Ajuntament de Santa Perpètua de Mogoda.
- VILAGINÉS, Jaume (2017). «El somni de Joan Borrell. Els remences de Mollet. Famílies pageses i servitud en els segles XIV i XV», *Notes*, núm. 33, p. 41-55.
- VILAGINÉS, Jaume (2020). «De la domus de Vilatzir a la Torre de Malla. Un centre de poder senyorial en el Vallès a l'edat mitjana», *Notes*, núm. 35, p. 9-35.
- VILAR, Pierre (1986). *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. 1, 3a ed. Barcelona: Edicions 62.